

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії**

**ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ 1960-1970-Х РОКІВ У
ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ**

Кваліфікаційна робота студента групи
Групи ЗІСм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Капліна Данила Олексійовича
Керівник: канд. істор. наук,
доц. Яшин В. О.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Каплін Данило Олексійович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Каплін Данило Олексійович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	4
1.1 Поняття «повсякденність» у сучасній історичній науці та педагогічній практиці.....	4
1.2 Радянська повсякденність як історико-культурний феномен: основні аспекти	7
1.3 Історіографія та джерельна база дослідження радянської повсякденності	10
1.4 Теоретичні засади відображення повсякденності в історичній освіті: компетентнісний та культурологічний підходи	13
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.....	19
2.1. Місце теми радянської повсякденності у навчальних програмах з історії України.....	19
2.2. Аналіз змісту шкільних підручників і навчально-методичних матеріалів (10–11 класи)	22
2.3. Методичні прийоми, засоби та інтерактивні технології для вивчення радянської повсякденності.....	26
2.4. Модель формування історичної компетентності учнів засобами теми «Радянське повсякденне життя»	29
Висновки до розділу 2	33
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ У ШКОЛІ.....	37
3.1 Організація і етапи педагогічного експерименту	37
3.2. Характеристика вибірки та діагностичних методів дослідження.....	37
3.3. Аналіз результатів експериментальної роботи та оцінка ефективності методики з теми "Радянське повсякденне життя"	42
3.4. Методичні рекомендації для вчителів історії щодо вивчення радянської повсякденності.....	46
Висновки до розділу 3	51
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	60
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми

Вивчення радянської повсякденності 1960–1970-х років у шкільній історичній освіті є надзвичайно важливим для формування у учнів цілісного та об'єктивного уявлення про соціальне, культурне та політичне життя радянської доби. Актуальність теми зумовлена необхідністю подолання стереотипів і однобокого бачення минулого, що часто зустрічається в сучасних навчальних матеріалах. Дослідження радянської повсякденності дозволяє не лише реконструювати побут, традиції та соціальні практики того часу, а й зрозуміти механізми ідеологічного впливу на особистість та суспільство.

Соціальна значущість проблеми дослідження проявляється у можливості підвищення історичної свідомості молоді, розвитку критичного мислення та навичок аналізу історичних джерел. Розуміння особливостей життя громадян у радянський період сприяє усвідомленню історичного досвіду України, важливого для формування національної ідентичності та громадянської позиції сучасного школяра.

Обрана тема має також важливе значення для розвитку методики навчання історії, оскільки допомагає визначити оптимальні підходи до подання складних соціально-культурних явищ минулого в освітньому процесі. Вона є частиною ширшої наукової проблеми удосконалення історичної освіти, яку досліджує випускова кафедра, та сприяє вирішенню конкретних питань сучасної історичної науки, педагогіки і психології навчання. Зокрема, результати цього дослідження можуть стати основою для впровадження інтерактивних і дослідницьких методів у викладанні історії, що підвищує якість навчання та зацікавленість учнів.

Об'єкт	і	предмет	дослідження
Об'єктом дослідження є процес викладання історії у школі та формування			

історичної свідомості учнів на прикладі вивчення радянської повсякденності 1960–1970-х років.

Предметом дослідження є методичні підходи та форми організації навчального процесу, спрямовані на ефективне представлення радянської повсякденності в шкільному курсі історії.

Мета і завдання дослідження

Метою магістерської роботи є виявити особливості представлення радянської повсякденності 1960–1970-х років у шкільній історичній освіті та обґрунтувати методичні підходи до її ефективного викладання, що сприятиме формуванню у учнів критичного мислення, історичної компетентності та усвідомленої громадянської позиції. Мета передбачає комплексний аналіз історіографії, джерельної бази, методичних підходів і практичних форм навчання, а також інтеграцію результатів дослідження у шкільний курс історії.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати історіографію та джерельну базу досліджуваної проблеми з акцентом на особливості радянської повсякденності та її відображення у науковій літературі.
2. Визначити методологічні засади дослідження радянської повсякденності та з'ясувати їх практичне застосування у шкільній історичній освіті.
3. Розробити комплекс методичних принципів і рекомендацій щодо викладання радянської повсякденності, враховуючи сучасні освітні стандарти та вікові особливості учнів.
4. Визначити форми, методи та прийоми практичної реалізації запропонованої методики у шкільному навчанні, включно з інтерактивними, дослідницькими та проблемно-пошуковими підходами.
5. Провести оцінку ефективності застосування методики у навчальному процесі та з'ясувати її вплив на формування історичної компетентності, інтересу до історії та розуміння соціально-культурного контексту радянського періоду.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Поняття «повсякденність» у сучасній історичній науці та педагогічній практиці. У сучасній історичній науці термін «повсякденність» (або англійське everyday life) набуває дедалі більшого значення як важлива методологічна категорія. Він відкриває можливість досліджувати не лише масштабні події чи політичні структури, але й щоденні практики, звички, міжособистісні зв'язки та життєве середовище пересічних людей. Зосередження на повсякденному житті передбачає підхід «історії знизу», де увага приділяється не тільки офіційним формам і системам, а й аспектам, які раніше вважалися другорядними або позбавленими історичної ваги.

З одного боку, методологія вивчення історії повсякденності бере свій початок у німецькій школі Alltagsgeschichte - тобто «історії щоденного життя». Вона з'явилася як відповідь на перевагу політичної або структурної історіографії, акцентуючи увагу на тому, що буденність має важливе значення і заслуговує на аналіз у рамках історичного дослідження. Зокрема, в праці „The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life” зазначено, що підхід Alltagsgeschichte *«стосується повсякденних практик, звичок, соціальних відносин і культурних активностей в минулому»*. [1, с. 3]

З іншого боку, сучасні дослідження в галузі історичної педагогіки підкреслюють, що інтеграція теми повсякденного життя у шкільний курс історії володіє значним освітнім потенціалом. Зокрема, дослідники наголошують на тому, що: *«представлення історії повсякденного життя в шкільних підручниках розширює розуміння учнями минулого і дає їм змогу побачити, як звичайні люди жили, працювали, навчалися, спілкувалися і відпочивали в різні історичні періоди»*. [2, с. 45]

Процес переходу історіографії до врахування аспектів повсякденного життя відбувався поступово. Якщо традиційна історія концентрувалася переважно на визначних подіях, ключових особистостях і великих структурах, то орієнтовані на буденність підходи почали утверджуватися лише у другій

половині XX століття. Нові інструменти, такі як архівні дослідження, усна історія, біографічні свідчення та методика «мікроісторії», відкрили можливість досліджувати життя звичайних людей через призму їхніх повсякденних практик і життєвих реалій. Наприклад, у Volume „The History of Everyday Life” відзначається, що дослідження історії повсякденності пов’язане з «пошуком методологічних парадигм» і «мікроісторією». [1, с. 4]

У німецькій Alltagsgeschichte наголошувалося, що повсякденне життя не лише виступає фоном для значних політичних подій, але й є активним середовищем, де людина взаємодіє, пристосовується та трансформується. Як було зазначено:

«Alltagsgeschichte...прагнула показати зв’язки між повсякденними переживаннями звичайних людей та широкими соціальними і політичними змінами в суспільстві». [1, с. 3]

Варто зауважити, що поняття повсякденності в історичній науці не має однозначного визначення, що було особливо підкреслено *«у межах історіографії...навіть не існує консенсусу щодо визначення поняття „повсякденне життя“».* [3, с. 112]

Таке багатогранне розуміння охоплює різні теоретичні підходи: від соціальної історії до культурної, від вивчення матеріального побуту до дослідження повсякденного простору та часу.

У контексті шкільної історичної освіти інтеграція теми повсякденності має важливе значення. Підхід, що орієнтується на життєвий досвід звичайних людей, дозволяє зробити історію ближчою до учня, більш конкретною і зрозумілою. Наприклад, у науковій статті П. Берка підкреслюється: *«Історикам доводиться займатися пам’яттю як історичним феноменом, з тим, що можна було б назвати соціальною історією запам’ятовування. З огляду на те, що соціальна пам’ять, як і індивідуальна, є вибірковою, ми повинні визначити принципи відбору і відзначити, як вони змінюються від місця до місця або від однієї групи до іншої, і як вони змінюються з часом».* [4, с. 12]

З педагогічного погляду, матеріали, присвячені побуту, звичкам, системі цінностей, а також простору й часу повсякденного життя, сприяють активізації учнів. Вони отримують можливість працювати з біографічними джерелами, проводити мікродослідження, здійснювати усні опитування та аналізувати візуальні й матеріальні джерела. Такий підхід робить історію більш конкретною і тісніше пов'язаною з реальним досвідом.

У цьому контексті дослідники підкреслюють важливість застосування інтерактивних форм роботи, освітніх проектів та дослідницької діяльності в шкільній практиці, замість обмеження лише пасивним засвоєнням інформації з підручників. Наприклад, впровадження підходу дослідження повсякдення у курсі історії дозволяє *«занурити»* учнів у життєвий світ людей минулого, зрозуміти систему їхніх цінностей і орієнтирів. [2, с. 48]

Для магістерської роботи важливо точно визначити, що розуміється під поняттям «повсякденності» у контексті шкільної історичної освіти. У цьому можна виділити кілька ключових аспектів:

- Повсякденні практики і звички - робота, навчання, дозвілля, побутові процедури;
- **Простір і час повсякденності** - житловий простір, вулиця, школа, сім'я, промислове середовище, а також регулярність і повторюваність дій;
- **Суб'єкт і агент повсякденності** - «звичайні» люди, групи, класи або спільноти, не лише політичні еліти;
- **Система цінностей, смислів та життєві орієнтири**, що формуються в контексті повсякденного життя.

Окрім цього, важливо зазначити, що вивчення повсякденного життя носить методологічно-теоретичний характер. Воно спирається на джерела, які нерідко виходять за межі традиційного архівного матеріалу, такі як усні свідчення, спогади, предмети матеріальної культури, фотографії тощо. Дослідження також зосереджується на інтерпретації прихованих структур, які перебувають у «міжрядковому» просторі: *«історик, звертаючись до*

повсякденності, має слухати не лише великі наративи, але й мале, непомітне, те, що витікає з життя людей у звичному ритмі». [1, с. 4]

У педагогічній діяльності це означає, що вчитель історії може проводити заняття, присвячені знайомству з побутом і життям людей у різних історичних епохах, зокрема досліджувати, що вони їли, як проводили дозвілля, які мали умови життя тощо. Такий формат сприяє заохоченню дослідницької роботи учнів, організації тематичних блоків, таких як "Школа і побут у 1960-1970-х роках", "Дозвілля і культура молоді", "Матеріальний побут і технології". Завдяки цьому історія перестає бути лише переліком подій, а стає живим досвідом поколінь минулого.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що поняття повсякденності сьогодні займає вагоме місце як у історичних дослідженнях, так і в педагогічній практиці. Воно відкриває перспективу розгляду минулого через життєвий досвід звичайних людей, їхні практики, цінності, а також реалії часу та простору. Для шкільної історичної освіти це означає вихід за межі виключно подієвої наративної моделі та перехід до підходу, який акцентує увагу на буденному житті людей. У рамках цієї магістерської роботи через призму повсякденності досліджується, як у 1960-1970-х роках у радянських реаліях формувався життєвий світ школярів, їхніх родин і молоді. Також аналізується, як ця тематика може бути органічно впроваджена в шкільний курс історії.

1.2 Радянська повсякденність як історико-культурний феномен: основні аспекти

Поняття радянської повсякденності охоплює широкий спектр життєвих практик, звичок, уявлень та моделей поведінки, сформованих під впливом соціалістичної ідеології, планової економіки та державної культурної політики. Воно інтегрує як матеріальні, так і символічні аспекти життя радянської людини - від повсякденного побуту, споживчих звичок і

проведення дозвілля до ритуалів, колективних свят, трудових традицій і способів мислення. Таким чином, радянська повсякденність є важливим історико-культурним феноменом, який допомагає досягнути функціонування системи не лише з «верхівки», а й з «низів».

Значущою складовою радянського побуту був житловий простір та матеріальні умови життя. У 1960–1970-х роках відбулося масштабне розгортання житлового будівництва, що привело до появи відомих «хрущовок». Вони не лише сприяли вирішенню проблеми перенаселеності, а й формували нову соціальну модель - життя у стандартних квартирах із уніфікованим плануванням, типовими меблями й побутовими умовами. Як відзначає колектив авторів сучасного дослідження радянських міст, *«масове житлове будівництво середини ХХ століття перетворило повсякденність радянської людини на впорядкований, раціоналізований простір, який мав виховну ідеологічну функцію»* [5, с. 43].

Ці зміни виходили за межі архітектурних трансформацій - вони значно впливали на соціальні зв'язки, формування культури комунікації та навіть на організацію дозвілля. У дослідженнях очевидців, які детально розглянуті в роботі О. Гуменюк, наголошується на тому, що *«радянська сім'я існувала у тісному просторі між приватним і публічним - коли кухня ставала місцем спілкування, а двір - продовженням дому»* [8, с. 58]. Така комунальна культура породжувала особливий стиль міжособистісних відносин, що базувалися на спільному побуті, усвідомленому колективізмі, а також на потребі постійного пристосування.

Інший аспект радянського повсякденного життя - це дозвілля і культура відпочинку, що включали як державні, контрольовані структури, так і неформальні, самоорганізовані прояви. За спостереженням О. Ходованської, у 1960-х роках *«дозвілля стало інструментом соціальної інженерії - через клуби, будинки культури, кіно та спорт формувалися моделі „правильного“ соціалістичного відпочинку»* [5, с. 12]. Проте у тій же статті наголошується, що в усних спогадах радянських громадян часто простежується прагнення до

«власного часу», коли люди створювали альтернативні простори дозвілля - наприклад, вечори з друзями, слухання закордонної музики, аматорські свята чи поїздки «на дачу» [Джерело 5, с. 14].

Отже, радянське дозвілля поєднувало в собі суперечливі аспекти: з одного боку, воно слугувало інструментом ідеологічного тиску, а з іншого - простором для неформального самовираження. Дослідниця Л. Картер акцентує увагу на тому, що повсякденне життя в подібних *«У ході дискусій ми з'ясували, що саме у сфері повсякденності відбувалося зв'язування реального і вигаданого (міфологічного, навіяного) світів радянського. При цьому комуністичний дискурс був продуктом як реальної, так і фіктивної історії»* [6, с. 138].

Важливою частиною радянського повсякдення залишалися ритуали та святкові традиції, які сприяли зміцненню колективної ідентичності. У своїх дослідженнях О. Коліаструк зазначає, що *«політичні ритуали, святкові паради, лінійки у школах чи суботники не лише дисциплінували суспільство, а й створювали для громадян відчуття участі у спільній великій справі»* [7, с. 32]. У той же час для багатьох радянських громадян ці події слугували можливістю для неофіційного спілкування чи внутрішнього емоційного розвантаження - в них органічно перепліталися щирість із формальністю, серйозність з іронією.

Подібні ритуали формували унікальну символічну мову радянського життя. За допомогою плакатів, гасел, пісень, кінофільмів та навіть звичайних побутових предметів вибудовувався образ «радянської людини» - працюючої, скромної, але сповненої гордості за свою державу. У в одному дослідженні про повсякденність в Україні зазначалось наступне: *«Навіть за позірно однотипними повсякденними поведінковими реакціями може критися різний ступінь згоди/спротиву, з якихось причин і мотивів замаскований під загально прийнятну поведінкову форму»* [9, с. 26].

Особливу увагу у дослідженні радянського способу життя привертають неформальні практики та межі приватності. В умовах домінуючого

колективізму люди знаходили способи створити власні "осередки свободи". Це проявлялося у домашніх традиціях, приватних розмовах, захопленні творчістю, збиранні колекцій чи експериментах з кулінарією. На думку Гуменюка, *«саме приватність, хоч і обмежена, залишалася простором, де люди могли відчувати автономію від державного контролю»* [8, с. 61].

З педагогічної точки зору цей досвід становить важливу основу для викладання історії в школах, оскільки дає змогу продемонструвати учням складність життя людей за умов тоталітарного режиму. У ньому переплітаються лояльність і спротив, формальність і щирість, офіційне та неофіційне. Саме на таких прикладах можна допомогти учням зрозуміти, що історія - це не тільки політичні події, але й людські долі, їхні повсякденні реалії та мрії.

Радянська повсякденність являє собою багатогранний історико-культурний феномен, в якому матеріальна, соціальна та ідеологічна складові об'єднуються в цілісну систему. Вона не лише визначала умови існування, але й впливала на спосіб мислення, структуру цінностей і навіть емоційні реакції суспільства.

Як влучно підсумовує А. Киридон, *«Цікавим, на її думку, може бути аналіз формування повсякдення у загальносуспільному розвитку. З огляду на це, постає потреба не лише фактологічного відтворення повсякденних характеристик, але нагальною бачиться проблема поглиблення аналітичної складової повсякденного життя, пошук того, «як людина різних епох сприймала саму себе й своє власне життя»* [6, с. 137].

1.3 Історіографія та джерельна база дослідження радянської повсякденності

Дослідження повсякденного життя, особливо в контексті радянської доби, є відносно новим напрямом як у вітчизняній, так і в світовій історіографії. Хоча окремі аспекти побуту, житлових умов, дозвілля та

навчання вже раніше привертати увагу дослідників, саме систематичний підхід до аналізу категорії «повсякденність» (everyday life) став об'єктом самостійного наукового вивчення лише на межі XX і XXI століть.

У закордонній гуманітарній науці дослідження повсякденного життя набуло популярності з появою «антропологічного повороту» та зростанням зацікавленості істориків життям «звичайних людей». У контексті радянської історії ця тема тривалий час залишалася на периферії, оскільки переважали наративи про масштабні події, «велику політику» та партійно-ідеологічні процеси.

Як зазначає автор огляду української історіографії: *«Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства»* [10, с. 200]

У дослідженні з О. Колястрок наголошується на тому, що радянська історіографія майже не розглядала повсякденне життя як окрему і самостійну тему: *«Адже повсякдення майже не фіксується в офіційних повідомленнях і зведеннях і тому складно прочитується»* [11, с. 2]

Таким чином, можна виокремити наступні етапи:

- Період радянської історіографії (до 1991 р.): домінування «великої історії», ігнорування або маргіналізація побутових аспектів життя.
- Перший пострадянський етап (1990-ті–2000-ті): поступове звернення до мікропрактик, використання усної історії, джерел особистого походження. Наприклад, у дослідженні вказано: *«значна частина радянської газетної і журнальної періодики перебуває ще в стані потенційного джерела»* [12, с. 60].
- Сучасний етап: комплексні дослідження радянської повсякденності, розширення джерельної бази (усні свідчення, візуальні матеріали, періодика), міждисциплінарний підхід.

Дослідження радянського повсякденного життя потребує не лише методологічної обізнаності, а й уважного, критичного підходу до аналізу

джерел. У праці, що стосується візуальної спадщини радянських буднів, зазначено: «Матеріали преси (газети, журнали) є масовим історичним джерелом, що дозволяє застосовувати до візуальних сюжетів кількісні методи дослідження» [12, с. 61]

Одним із ключових джерел інформації виступає радянська періодична преса, зокрема газети та журнали. Вони не лише відображали офіційну політику, а й містили текстові та візуальні матеріали, що документували повсякденні практики, рівень матеріального споживання і сфери дозвілля. Наприклад: «...видання радянської періодики включають журнали й газети, які стали одним з важливих письмових джерел, що містять візуальні свідчення про радянське минуле» [12, с. 59].

Разом із цим, існує низка методологічно-джерельних викликів:

- Проблема представлення: офіційна преса радянського часу часто слугувала ідеологічним засобом, тому питання достовірності та «відбиття реального життя» потребує критики.
- Нерівномірність джерельної бази: усні свідчення, особисті щоденники, фотоматеріали лише частково використовувалися й часто залишалися недоступними чи не оприлюдненими.
- Міждисциплінарність: використання соціологічних, антропологічних методів (наприклад, аналіз візуальних образів, дискурсивний підхід) стає дедалі важливішим для розуміння повсякденності.

Цей підхід дозволяє відстежити динаміку тематики в історіографії: від ігнорування до активного підіймання.

Крім того, оглядова праця української історіографії підкреслює, що «готують огляд розвитку історії повсякденності в Україні крізь призму європейського досвіду» [13, с. 199]. Це свідчить про інтеграцію українських досліджень у ширший міжнародний контекст.

Статус джерельної бази все більше підтверджується через зростаюче застосування візуальних і матеріальних фактів. Це підкреслюється наступним

чином: *«Аналіз візуальних сюжетів дозволяє вийти на проблему трансформації образу життя радянських громадян»* [12, с. 62]

Попри досягнутий прогрес, варто зауважити, що тематика радянського повсякденного життя залишається недостатньо дослідженою. Спостерігається суттєвий дисбаланс між увагою до політичної історії та аналізом щоденного життєвого досвіду. Це відкриває перспективи для подальших досліджень, особливо у сфері шкільної історичної освіти, де включення аспектів повсякденності може стати ключовим елементом для глибшого розуміння минулого.

Для освітньої практики історіографічний та джерельний підходи до вивчення теми радянського повсякдення мають важливе практичне значення. По-перше, вчитель історії повинен бути обізнаним зі змінами у наукових підходах до цієї тематики, щоб якісно представляти сучасні методи дослідження учням. По-друге, знання різноманітних джерел, таких як усні свідчення, періодика чи візуальні матеріали, відкриває можливості для організації дослідницьких завдань. Наприклад, учні можуть аналізувати радянські журнали або фотографії як джерела, що відображають повсякденне життя. Це дозволяє не лише засвоювати традиційну історію, але й формувати практичні навички проведення історичних досліджень.

1.4 Теоретичні засади відображення повсякденності в історичній освіті: компетентнісний та культурологічний підходи

Сучасна історична освіта все більше спрямована не тільки на передачу хронологічних фактів, але й на розвиток у здобувачів системи компетентностей і культурологічного осмислення, що дає змогу сприймати минуле як невід'ємну частину власного досвіду. Вивчення повсякденного життя у цьому аспекті виступає важливим методом: аналізуючи побутові звички, життєві контексти та культурні явища минулих епох, учні отримують глибше розуміння соціальних, економічних і ідеологічних процесів.

Компетентнісний підхід у навчанні передбачає акцент не лише на оволодінні знаннями, але й на розвитку здатності застосовувати їх у різноманітних ситуаціях. Він також спрямований на формування відповідних цінностей та стосунків. У дослідженнях підкреслюється важливість такого підходу для забезпечення багатогранного розвитку особистості: *«Компетентнісний підхід (далі в тексті - КОП) до освіти змінює традиційні парадигми навчання, наголошуючи на розвитку знань, навичок та ставлень для подолання реальних життєвих ситуацій»*. [14, с. 2]

У сфері історичної освіти важливо, щоб учні не лише отримували знання про минуле, але й розвивали навички роботи з історичними джерелами, вміли аналізувати повсякденні практики, порівнювати свій власний досвід із досвідом людей минулих епох. Зокрема, підходи до розвитку *«історичної компетентності»* передбачають оцінку здатності учня працювати з інформацією та критично її осмислювати *«усвідомлювати історичну змінність, аргументувати твердження, співставляти різні точки зору»* [15, с. 45].

У рамках теми повсякденності уроки історії можна організувати так, щоб учні осмислювали життя звичайних людей, аналізували їхні щоденні практики та шукали уроки, які можуть бути актуальними для сьогодення. Такий підхід сприяє розвитку історичного мислення, дозволяючи сприймати минуле не просто як низку подій, а як багатогранний «світ життя» людей. Як зауважено: *«домовитися про відповідні компетенції історичного мислення...учні, які досягнуть цього, не лише отримають користь з точки зору розуміння історії, але й зможуть краще справлятися з сучасним світом»*. [16, с. 3]

Компетентнісний підхід у поєднанні з темою повсякденності забезпечує умови для активного навчання, де учні переходять від пасивного засвоєння фактів до ролі дослідників і рефлексивних особистостей.

Культурологічний підхід у викладанні історії зосереджує увагу на культурі як комплексі смислів, символів, практик та аспектів повсякденного життя. Повсякденність виступає простором, де межують культурні моделі, ідеології, матеріальні умови та соціальні взаємодії. Застосування цього підходу в освітньому процесі відкриває для учнів можливість заглибитися у життя людей минувшини не через грандіозні події, а через буденні контексти, звички та фізичні умови існування.

Наприклад, навчальний стандарт Європейської ради підкреслює: *«Знання та критичне розуміння історії є важливим компонентом комплексу компетенцій, що сприяють розвитку демократичної культури... Розуміння процесів історичного дослідження, ...того, як відбираються та конструюються факти»*. [17, с. 1]

Розглядаючи тему повсякденності, викладач може використовувати матеріали, які висвітлюють аспекти культури побуту, дозвілля та спілкування, акцентуючи увагу не лише на тому, "що було", але й на тому, "як було". Такий підхід сприяє розвитку історичної емпатії та навичок рефлексії. Наприклад, аналізуючи фотографії, рекламні оголошення, предмети матеріального побуту чи усні свідчення, учні можуть краще усвідомити, що для людей того часу минуле було частиною їхнього життя, а не просто віддаленою реальністю. Культурологічний підхід водночас нагадує, що навчання історії має не лише інформаційний, а й ціннісний зміст. Завдяки осмисленню аспектів повсякденного життя формуються розуміння історичних змін, множинність перспектив і вміння ставити значущі запитання про минуле. Наприклад, у дослідженні зазначено, що *«у предметі історична освіта обов'язкові результати навчання...визначаються через компетентнісний підхід»* (що включає ставлення, навички, цінності) [15, с. 57].

Інтеграція культурологічного підходу до вивчення повсякденності дає змогу не лише знайомити учнів із життям людей минулих епох, але й формувати критичне ставлення до історичних наративів, сприяючи водночас розвитку як глобального, так і локального світогляду.

Урок з історії, присвячений темі повсякденності 1960-1970-х років (наприклад, в контексті життя звичайних людей у радянському суспільстві), може бути побудований за такими кроками:

1. Представлення фактів та контексту – матеріали про житло, товари споживання, дозвілля того часу.
2. Аналітична діяльність учнів – робота з джерелами (усними свідченнями, фотографіями, рекламою), питання: «Як це впливало на повсякденне життя?», «Які були цінності?».
3. Рефлексія та компетентність – учні формують висновки: наприклад, «що б змінив я, якби жив у тому часі», «які схожі практики існують сьогодні», «які навички допомагають мені аналізувати минуле».
4. Культурологічна перспектива – обговорення: «Які культурні моделі чи символи присутні були у побуті?», «Які ціннісні установки виникали через повсякденність?».

Таким чином, урок поєднує компетентнісний підхід (розвиток умінь аналізу, рефлексії, роботи з джерелами) і культурологічний (розуміння контексту, культурної смисловості, життєвого досвіду).

Як зазначено: *«...розуміння учнями багатовимірності історії та розвиток їхньої візуальної компетентності перетворюються на освітній синтез, який інтегрує міждисциплінарні навички та когнітивну, емоційну та психомоторну діяльність дитини»*. [15, с. 153]

Впровадження таких методів у викладання історії сприяє переходу від простого накопичення знань про минуле до його глибокого осмислення як невід'ємної складової культури та повсякденного життя людей. Це стає особливо важливим у контексті дослідження радянської повсякденності.

Попри значний потенціал, використання цих підходів супроводжується низкою викликів:

- Учні нерідко мають обмежений життєвий досвід і недостатній контекст для розуміння чужого побуту, що потребує ретельної методичної підготовки з боку вчителя.
- Джерельна база для вивчення повсякденності може бути менш формалізованою - це усні свідчення, матеріальні артефакти, фотографії - і вимагає уважного аналізу з використанням джерелознавчих методів.
- Потреба у балансі між знаннями та навичками: існує загроза, що компетентнісний підхід може звести історію лише до опанування навичок, що зменшить увагу до контексту чи важливості цінностей. Як зазначено: *«...компетентнісний підхід, безсумнівно, сприяє важливій формі навчання... проте деякі дослідники висловили стурбованість щодо того, як він може зводити історичну свідомість до когнітивно-епістемологічного набору навичок...»* [22, с. 7]

Поєднання компетентнісного та культурологічного підходів відкриває можливості для більш динамічного, змістовного та актуального викладання історії. Зокрема, це стосується теми повсякденності, яка дає учням можливість не просто досліджувати минуле, але й зіставляти його із сучасними реаліями та власними переживаннями.

Висновки до розділу 1

У процесі теоретико-методологічного аналізу проблем, пов'язаних із вивченням радянської повсякденності в контексті шкільної історичної освіти, встановлено, що категорія "повсякденність" є важливим концептом сучасної історичної науки. Вона відображає багатогранність людського досвіду та висвітлює соціальні, культурні, моральні й емоційні аспекти життя суспільства у певну історичну епоху. Радянське повсякдення виступає складним історико-культурним феноменом, який поєднував офіційні ідеологічні настанови з реальними практиками повсякденного життя громадян.

З'ясовано, що дослідження радянської повсякденності спирається на міждисциплінарні підходи, що включають історико-антропологічний, соціокультурний, мікроісторичний методи, а також методи усної історії. Використання таких підходів дозволяє висвітлити "людський вимір" історії, розкрити повсякденне життя звичайної людини в умовах тоталітарного режиму та проаналізувати протиріччя між офіційними ідеями радянської ідеології та реальністю щоденного існування.

Доведено, що інтегрування теми радянської повсякденності у шкільний курс історії України сприяє реалізації компетентнісного підходу, формуванню критичного мислення та розвитку історичної емпатії в учнів. Використання матеріалів, присвячених побуту, дозвіллю, праці, освіті та сімейним стосункам, допомагає школярам глибше зрозуміти соціально-психологічний клімат тієї доби. Це водночас дозволяє усвідомити взаємозв'язок між масштабними політичними процесами та індивідуальними життєвими історіями людей.

Отже, теоретико-методологічні засади вивчення радянської повсякденності слугують основою для вдосконалення змісту і методів шкільної історичної освіти. Вони визначають напрями подальших досліджень, орієнтованих на розробку педагогічних підходів, навчальних ресурсів і практичних методик. Усе це сприяє формуванню цілісного, критичного та гуманістичного бачення радянського періоду історії України.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

2.1. Місце теми радянської повсякденності у навчальних програмах з історії України

У сучасному викладанні історії в Україні тема повсякденного життя радянської епохи поступово займає більш помітне, хоча й поки що не ключове місце. Навчальні програми шкіл і університетів відображають певні зміни: від виключно політичного висвітлення радянського періоду до прагнення охопити також соціальні, культурні й побутові аспекти життя українців у складі СРСР.

По-перше, тема радянської повсякденності не завжди виокремлюється як окремий розділ у шкільних програмах з історії України. Традиційно акцент робився на політичних, економічних і військових подіях - індустріалізації, колективізації, репресіях чи війні. Побут і культура розглядалися лише побіжно, як тло для основного історичного наративу.

Однак останнім часом спостерігається тенденція до зміщення фокусу. Зокрема, у навчальному курсі «Повсякденна історія Радянської України» зазначено: *«Студенти досліджуватимуть повсякденний розпорядок дня, житло, одяг, транспорт, дозвілля та споживання музики в міських та сільських умовах. Періоди миру, війни та кризи отримають однакову увагу, щоб можна було побачити, як глобальні події переживалися на мікрорівні»* [Джерело 19, с. 2]. Це свідчить про поступову інституціалізацію теми радянського повсякдення у навчальних практиках, особливо у вищій школі.

Також у програмі факультативного курсу «History of Ukraine and Ukrainian Culture» (у розділі “*Soviet Ukraine in 1940s-1980s*”) передбачено опрацювання питань соціокультурних трансформацій, хоча без виокремлення побутової складової [19, с. 5]. Таким чином, формально тема наявна, однак її глибина та методична розробка залишаються обмеженими.

Аналіз чинних шкільних програм засвідчує, що темам, які стосуються повсякденного життя радянської доби - житла, освіти, дозвілля, споживання, моди, культури - приділено набагато менше уваги, ніж політичним подіям.

Наприклад, у програмі для 10-11 класів з історії України присутній розділ *«Людина і світ матеріального та духовного»*, де йдеться про традиційні заняття, міське й сільське життя, освіту та дозвілля, але радянський період там не виокремлено [22, с. 18].

У дослідженні, присвяченому українським підручникам ХХ століття, зазначається: *«У більшості епізодів Україна згадується як географічний, а не історичний об'єкт... Мало уваги приділяється Україні як фактору розпаду СРСР»* [24, с. 12]. Відповідно, навіть у тих випадках, коли радянська доба присутня в курсі, повсякденність залишається периферійним сюжетом.

Однією з причин слабого представлення повсякденності є методологічна складність теми. На відміну від політичної історії, повсякденне життя важче структурувати, систематизувати й піддати оцінці. Як зазначає О. Лаврут, досліджуючи шкільне життя УРСР у 1940-ві роки, *«По-новому представлено життя учасників освітнього процесу, які не були статичними провідниками волі радянської влади, а жили власним життям, вирішуючи власні проблеми. Ці аспекти довго залишалися поза увагою науковців.»* [20, с. 77]. Це демонструє, що навіть у сучасній історіографії повсякденні аспекти тривалий час залишалися «невидимими».

Іншим фактором є політична й меморіальна чутливість теми. Як зауважує В. Кравченко, *«З моменту розпаду Радянського Союзу українське суспільство залишається у невизначеності... Концептуалізація (пост)радянської України видається надзвичайно складним завданням.»* [21, с. 5]. Тобто радянська повсякденність часто стає предметом ідеологічних суперечок - між «ностальгійним» баченням та критичним переосмисленням минулого.

Включення теми радянської повсякденності має кілька суттєвих освітніх аргументів.

1. Глибше розуміння соціальної історії. Історія радянської доби - це не лише політична історія, а й історія повсякденних практик, соціальних ролей, трудових і культурних відносин. Саме ці елементи

формували досвід людей, їхню ідентичність і спосіб мислення. Як підкреслює програма «Everyday History of Soviet Ukraine», мета курсу - *«побачити, як глобальні події відображалися на мікрорівні»* [19, с. 3].

2. Формування критичного мислення. Вивчення побуту дозволяє поєднати роботу з різними джерелами - фотографіями, усними спогадами, документами. Це відповідає положенням програми з історії для 10-11 класів, де наголошено на необхідності *«робота з історичними джерелами та розвиток навичок інтерпретації»* [22, с. 6].

3. Розуміння спадщини радянського минулого. Повсякденність радянського часу формувала соціальні звички, трудову етику, гендерні ролі, які частково збереглися й сьогодні. Усвідомлення цього дозволяє глибше зрозуміти сучасну українську культуру.

Серед ключових труднощів реалізації - обмежений навчальний час і недостатня методична підтримка. У підручниках радянський період часто представлено лише через політичні події, без глибшого соціального аналізу [24, с. 16].

Крім того, як показує К. Коростеліна, історична освіта в Україні після 2014 р. дедалі більше орієнтується на патріотичну ідентичність, що призводить до *«підкреслення домінантних цінностей через негативне представлення Росії»* [23, с. 48]. Це ускладнює неупереджене викладання радянської теми.

Водночас можливості розвитку є. У рамках шкільних курсів чи факультативів можна впроваджувати проектну діяльність - роботу з усними історіями, сімейними архівами, побутовими фотографіями, тематичні порівняння «тоді і тепер». Подібні підходи активно застосовуються у курсі Львівського центру міської історії, який пропонує працювати з візуальними матеріалами 1922-1991 рр. [19, с. 4].

Щоб тема радянської повсякденності стала повноцінною частиною історичної освіти, доцільно:

- виокремити у програмах окремий підрозділ «Повсякденне життя в радянській Україні» (місто і село, житло, освіта, дозволя, культура);
- включити практичні заняття, що базуються на аналізі візуальних та усних джерел;
- забезпечити вчителів методичними матеріалами, зразками інтерв'ю та тематичних досліджень;
- підкреслювати різноманітність досвіду - як позитивні, так і травматичні аспекти радянського минулого.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що тема радянської повсякденності вже включена до навчальних програм, проте здебільшого у фрагментарному вигляді. Їй поки що бракує систематичного підходу, хоча її потенціал у формуванні критичного мислення, соціокультурного розуміння та ідентичності є надзвичайно великим. Дослідження повсякденного життя надає можливість відійти від політизованого тлумачення історії та показати минуле через призму багатовимірного людського досвіду - з їхніми побутовими практиками, прагненнями, протиріччями та емоціями. Такий підхід є особливо важливим для розвитку сучасної історичної культури.

2.2. Аналіз змісту шкільних підручників і навчально-методичних матеріалів (10–11 класи)

У цьому підрозділі ми проведемо з вами критичний аналіз шкільних підручників і навчально-методичних матеріалів для 10–11 класів з історії України та всесвітньої історії, зосереджуючи увагу на представленні теми радянської повсякденності. Основою аналізу є вивчення офіційних навчальних програм, змісту підручників, методичних рекомендацій та досліджень, що розглядають ці матеріали в контексті пострадянського простору.

Загальна ситуація з підручниками для 10-11 класів

Підручники для старших класів (10–11) охоплюють значний хронологічний період — від часу міжвоєнної епохи до сучасності. Однак теми, присвячені повсякденному життю, побуту та соціокультурному досвіду радянської доби, досі представлені доволі обмежено.

У дослідженні «Історія України у підручниках Великобританії» зазначено: *«У деяких підручниках із західноєвропейських країн регіон, що нині є Україною, згадується лише як територія — без пояснень щодо національного складу чи компонентів утворення СРСР. Наприклад, після опису утворення Співдружності радянських республік, немає окремого переліку республік, які увійшли до Союзу»* [25, с. 2]

У навчальних матеріалах радянський період часто висвітлюється крізь призму значущих політичних або військових подій: створення СРСР, індустріалізація, Друга світова війна, розпад Союзу. Натомість менше уваги приділяється тому, як ці процеси впливали на буденне життя людей — їхнє житло, роботу, культуру та сімейні стосунки.

Як зауважує Каріна Коростеліна в контексті українських підручників: *«Історична освіта в Україні представляє Росію як гнобителя та агресивного ворога та наголошує на ідеї жертви як ядра національної ідентичності»* [23, с. 4]. У такому фокусі націленість переважно на політичну ідентичність, що звужує можливість розглядати радянську повсякденність як окрему тематику.

Коли тема побуту, дозвілля, культури радянської доби все ж трапляється, вона часто є фрагментарною. Наприклад, у робочій програмі до факультативного курсу «Everyday History of Soviet Ukraine» (який не є типовим шкільним підручником) зазначено: *«Використовуючи багато візуальних джерел з 1922 по 1991 рік... студенти досліджуватимуть повсякденний розпорядок дня, житло, одяг, транспорт, дозвілля та споживання музики в міських та сільських умовах.»* [19, с. 1]. У звичайних підручниках подібний рівень деталізації рідкісний.

Ще один приклад на дослідженні історії України у підручниках Великобританії показує: *«більшості проаналізованих підручників України*

згадується як географічне поняття або фон, де відбуваються події, замість того, щоб виступати повноцінним історичним суб'єктом з власною роллю у радянській чи пострадянській історії» [25, с. 12]. Таким чином, підручники не лише упускають побутову складову, але й недостатньо інтегрують український досвід у контекст радянської доби як історичного явища.

У підручниках 10-11 класів можна виділити кілька блоків, де потенційно може опрацьовуватися тема повсякденності радянської доби:

- Життя в місті і селі у другій половині XX ст.: забудова, житлово-комунальні умови, транспорт.
- Праця та освіта: індустріалізація, кар'єрні можливості, робота жінок, професійна підготовка.
- Культура й дозвілля: кіно, музика, спорт, молодіжні рухи, споживання.
- Сім'я, соціальні ролі: зміни у структурі сім'ї, роль жінки, побутові практики.
- Споживання й матеріальна культура: побутова техніка, одяг, побутові звички.

Однак у більшості підручників ці блоки або відсутні, або згадані лише мимохідь. Слід зазначити, що підручники не перелічують республіки Союзу при створенні СРСР і не фіксують детально соціальний контекст.

Серед позитивів варто відзначити, що останні видання підручників та факультативних курсів звертаються до повсякденного життя радянської доби, використовують візуальні джерела та пропонують методики аналізу щоденного досвіду [19, с. 2]. Це створює умови для включення теми радянської повсякденності в навчальний процес.

Разом з тим існують недоліки:

- відсутність чіткого виділення теми у самій програмі підручника (тобто не «Побут і культура радянської доби», а «Радянська доба» без деталізації);

- недостатня кількість завдань і методичних вказівок, що б заохочували учнів аналізувати повсякденні практики замість лише фактів;
- слабка присутність україноцентричного погляду на радянський побут, що може призводити до «географічного» замість «історичного» підходу.

На основі аналізу підручників і методичних матеріалів можна запропонувати такі рекомендації:

1. У нових чи оновлених підручниках для 10-11 класів слід виділити тематичний модуль «Повсякденне життя в радянській Україні (1945-1991 рр.)», що включатиме житло, труд, культуру, дозвілля, матеріальну культуру.
2. Методичні матеріали для вчителів мають містити готові завдання на аналіз фото, усних спогадів, артефактів, інтерв'ю щодо радянської доби, зокрема побуту.
3. Підручники мають розвивати україноцентричну перспективу - не лише як частина СРСР, але як специфічний досвід українців у радянській структурі. Як зауважено, *«У підручниках багатьох європейських країн роль України у розпаді СРСР часто ігнорується або згадується лише побіжно — як утворення нової незалежної держави, але без аналізу її вагомості як суб'єкта, який сприяв кінцю Союзу»* [25, с. 12].
4. Доповнення підручників мультимедійними ресурсами (світлина, відео, інтерв'ю) для опрацювання теми повсякденності - також важливо в сучасному цифровому середовищі.

Аналіз показує, що в українських підручниках і навчально-методичних матеріалах для 10-11 класів тема радянської доби висвітлюється лише частково, причому повсякденне життя радянської України залишається недостатньо розкритим. Побутові та соціокультурні аспекти менш детально висвітлені порівняно з політичними подіями. Однак спостерігаються позитивні зрушення: тематика розширюється завдяки впровадженню

факультативних курсів і використанню додаткових навчальних матеріалів. Для повноцінного розкриття потенціалу теми радянського повсякдення в шкільній історичній освіті необхідно цілеспрямовано інтегрувати тематичні блоки, дотримуватися україноцентричної перспективи та забезпечувати методичну підтримку для вчителів.

2.3. Методичні прийоми, засоби та інтерактивні технології для вивчення радянської повсякденності

Тема повсякденного життя за радянських часів у шкільному курсі розглядається як «мікроісторичне» поле, яке ставить перед учителем завдання не лише глибоко орієнтуватися в історичному матеріалі, а й використовувати сучасні методичні підходи. Ці підходи мають сприяти розвитку критичного мислення школярів та формуванню емпатії до подій і явищ минулого. У цьому розділі зібрано систематизовані методики, інструменти та інтерактивні технології, що демонструють найвищу ефективність під час викладання тем, які висвітлюють життя «знизу» у радянський період. Також наведено рекомендації з їхнім практичним використанням у навчальному процесі.

Один із ключових наборів прийомів спрямований на те, щоб перевести учнів із ролі пасивних споживачів інформації до активних дослідників. До таких підходів належать рольові ігри, симуляції, кейс-метод та проектна діяльність. Рольова гра дає змогу моделювати різноманітні побутові конфлікти, такі як черга за житлом, питання надбавок за працю чи проблеми постачання товарів. Завдяки «проживанню ролі» учні мають змогу краще зрозуміти мотиви та обмеження людей минулих епох.

Метод кейсів дозволяє досліджувати історичні ситуації, використовуючи різноманітні джерела, такі як листи, офіційні протоколи, вирізки з газет, сімейні фотографії. Особливість цього підходу полягає у його здатності стимулювати аналіз причинно-наслідкових зв'язків у повсякденних аспектах життя. Наприклад, він допомагає зрозуміти, як дефіцит товарів

впливав на формування стратегій виживання в родинях, як у містах, так і в селах.

Дослідницький (проектний) підхід - ще один ключовий прийом: міні-проекти «Моя родина в 1970-х» або «Житлова черга: досвід міста Х» сприяють формуванню історичної компетентності та навичок роботи з джерелами.

Для дослідження повсякденного життя особливу цінність мають візуальні джерела, такі як фотографії, інтер'єри та плакати, а також усні свідчення. Аналіз фотографій дозволяє помічати важливі деталі побуту: елементи інтер'єру, особливості одягу, облаштування кухонного простору. Від цього можна переходити до ширших соціальних висновків, зокрема щодо рівня споживання, гендерних ролей та стандартів житла. Робота з усною історією надає можливість «озвучити» тих, хто зазвичай лишається в тіні політичних хронік — домогосподарок, робітників або підлітків. Для ефективного використання таких джерел важливо враховувати кілька аспектів: ретельна підготовка запитань, дотримання етичних норм під час інтерв'ю та аналіз контексту отриманих свідчень.

Сучасні цифрові інструменти значно розширюють можливості взаємодії з повсякденністю. Серед найбільш ефективних підходів можна виділити віртуальні екскурсії, як-от тури по інтер'єрах радянських квартир чи вулицях тих часів, інтерактивні таймлайни, тематично структуровані онлайн-архіви та платформи для створення цифрових історій (digital storytelling). Практика демонструє, що використання інтерактивних форматів сприяє підвищенню мотивації і допомагає учням краще уявити собі "життя тоді" як сукупність виборів і обмежень, а не як абстрактний набір фактів.

Гейміфікація є ще одним ефективним інструментом: освітні квести на тему «як купували телевізор у 1980-х» або сценарії на кшталт «розв'язання побутових проблем у радянському під'їзді» допомагають моделювати економічні й соціальні компроміси.

Паршин і колеги зазначають, що «Гейміфіковані сценарії підвищують емпатію та розуміння ситуації серед учнів» [33, с. 157].

Орієнтовний сценарій уроку (90 хв) на тему «Радянська квартира: просторі й символи»:

1. Вступ (10 хв): показ архівної фотографії; проблемне питання - «Що розповідає нам інтер'єр про рівень життя?»
2. Робота з джерелом (25 хв): групова аналіз-сесія фотографії/плакату/оголошення у газеті; групи готують міні-звіт (техніка, меблі, ознаки дефіциту).
3. Рольова міні-сценка (25 хв): кожна група отримує роль (молода сім'я, робітник, пенсіонер) і має скласти короткий план «покупки» предмета побуту з обмеженим бюджетом.
4. Презентація та дебати (20 хв): порівняння рішень, обговорення соціальної логіки вибору.
5. Рефлексія й домашнє завдання (10 хв): інтерв'ю вдома з родичем - короткий звіт. Ця послідовність комбінує аналіз джерел, рольову діяльність та дослідницький елемент - оптимальний формат для теми повсякденності.

Оцінювання має бути формувальним і спрямованим на розвиток: воно повинно включати не лише тестові завдання, але й портфоліо з фотоаналізами та мініпроектами, усні презентації та рефлексивні щоденники. Такий підхід стимулює навчальний процес і допомагає відстежувати прогрес у розвитку навичок аналізу джерел, критичного мислення та емпатії. Рекомендується використовувати спеціальні рубрики, які оцінюють не лише точність фактів, а й якість інтерпретації джерел та аргументованість міркувань.

Переваги включають підвищення мотивації учнів, розвиток ключових компетентностей 21-го століття та можливість роботи з різноманітними джерелами інформації. Однак є й обмеження, такі як необхідність технічного забезпечення, значний час на підготовку вчителя та можливі емоційні реакції учнів при зіткненні з травматичними свідченнями. Тому перед проведенням уроку важливо ретельно продумати етичні аспекти роботи з усними свідченнями та архівними матеріалами.

Рекомендації для вчителя-фасилітатора

1. Планувати уроки таким чином, щоб поєднувати джерелознавство, інтерактив і рефлексію;
2. Використовувати локальні архіви й родинні матеріали — це додає автентичності;
3. Забезпечувати естетичну й емоційну безпеку при роботі з травматичними темами;
4. Систематично оцінювати методики (пілотні уроки, анкети учнів) і корегувати підхід на основі зворотного зв'язку.

Інтегрування методичних прийомів та інтерактивних технологій у процес вивчення радянського повсякдення робить цю тему зрозумілішою і наочнішою для учнів, дозволяє перейти від простого запам'ятовування дат і подій до глибшого усвідомлення людського досвіду. Для ефективного впровадження необхідно створити методичні комплекти, забезпечити доступ до цифрової бази джерел та підготувати компетентних учителів-фасилітаторів. Наступні дослідження повинні бути спрямовані на емпіричний аналіз того, як ці методи працюють у різних навчальних реаліях.

2.4. Модель формування історичної компетентності учнів засобами теми «Радянське повсякденне життя»

Вивчення радянського періоду в курсі історії України для школярів передбачає не лише запам'ятовування хронології подій, але й формування ключових історичних компетентностей. Це включає здатність критично аналізувати інформацію, інтерпретувати джерела, а також співвідносити історичне минуле з власним досвідом і національною ідентичністю. Тема «Радянське повсякденне життя» відкриває широкі можливості для застосування компетентнісного підходу, адже акцентує увагу на «історії людей» замість аналізу виключно «історії структур» [34, с. 4].

Метою цього підрозділу є створення моделі для розвитку історичних компетентностей учнів через дослідження повсякденності радянського суспільства. Запропонована модель інтегрує ціннісно-смісловий, когнітивний і діяльнісний компоненти, сприяючи формуванню здатності не просто відтворювати засвоєну інформацію, а переосмислювати досвід минулого крізь призму особистісних і громадянських орієнтирів.

Основою моделі є концепція історичної компетентності, яка розглядається як інтегрована риса особистості. Вона охоплює знання, уміння, навички та ціннісні орієнтири у ставленні до минулого [35, с. 7]. Вона охоплює:

1. **Когнітивний компонент** - здатність оперувати історичними фактами та поняттями;
2. **Аналітичний компонент** - уміння критично оцінювати джерела;
3. **Емоційно-ціннісний компонент** - емпатію, толерантність до альтернативних досвідів;
4. **Діяльнісний компонент** - застосування знань у практичних і дослідницьких ситуаціях.

Компетентнісний підхід до викладання історії, за твердженням сучасних педагогів, *«спрямований на формування мислення, здатного оцінювати та інтерпретувати історичну реальність, а не лише запам'ятовувати її»* [36, с. 11]. У межах теми радянського повсякденного життя ці компоненти набувають конкретного змісту - від аналізу джерел до створення власних історичних міні-досліджень.

Модель формування історичної компетентності умовно складається з трьох взаємопов'язаних блоків: **мотиваційного, змістового та діяльнісного**.

Мотиваційний блок спрямований на пробудження інтересу до теми. Учитель використовує емоційні та контекстуальні підходи, такі як показ відеофрагментів, демонстрація родинних фотографій, обговорення спогадів або читання уривків із літературних творів, що відображають радянське

повсякдення. Для прикладу, урок можна почати із запитання: «Що вам відомо про життя ваших бабусь і дідусів у 1970–1980-х роках?» Цей прийом дозволяє активізувати емоційний досвід учнів.

Мотиваційний етап формує первинне ставлення до теми та орієнтує учнів на розуміння історії як живої тканини повсякденності [37, с. 3].

На етапі **змістовного блоку** учні отримують знання про соціальні, економічні та культурні аспекти повсякденного життя в УРСР, зокрема про житлові умови, побут, моду, дозволя, споживання та сімейні взаємини. Особливу увагу слід приділити поєднанню мікро- і макроісторичних підходів, поєднуючи статистичні дані з особистими історіями. Роль вчителя полягає у спрямуванні учнів у роботі з джерелами, такими як газети, плакати, мемуари та усні свідчення, сприяючи їх глибинному аналізу та розумінню.

Згідно з дослідженнями Ради Європи, *«робота з особистими історіями сприяє глибшому розумінню складних епох, особливо тоталітарних періодів»* [34, с. 6].

Діяльнісний блок є ключовим застосування інтерактивних методів: рольових ігор, аналізу історичних кейсів, цифрових міні-проектів, дебатів. Кожна діяльність має формувати конкретні елементи компетентності:

- **Аналітичну** — через роботу з джерелами;
- **Комунікативну** — через групові обговорення;
- **Соціальну** — через моделювання життєвих ситуацій минулого.

Так, проект «Повсякденне життя моєї родини в радянський період» передбачає збір усних спогадів, фотографій, їх інтерпретацію та представлення у вигляді віртуальної виставки або буклету [38, с. 12].

Рівні сформованості компетентності [Таблиця 1]

Рівень	Характеристика прояву	Типові форми діяльності
Початковий	Учень відтворює основні факти про радянський період, розрізняє «державне» та «особисте».	Відповіді на запитання, тестові завдання, робота з короткими уривками.
Середній	Учень пояснює соціальні контексти, співвідносить офіційні джерела і спогади очевидців.	Міні-дослідження, аналіз джерел у парах, участь у дебатах.
Високий	Учень аргументовано оцінює явища повсякденності, формулює власну позицію щодо історичного досвіду.	Проектна діяльність, публічні презентації, творчі рефлексії.

Оцінювання може здійснюватися за компетентнісними критеріями, що враховують не лише знання, а й уміння інтерпретувати, комунікувати, робити висновки [36, с. 13].

У цій моделі педагог виконує роль фасилітатора у сфері історичного пізнання — він керує процесом, де учні самостійно отримують знання, аналізують їх, ведуть дискусії та формулюють висновки. Сучасні педагогічні дослідження підкреслюють, що *«ефективне викладання історії полягає у створенні середовища для діалогу, де минуле не диктується, а осмислюється»* [39, с. 25].

Реалізація моделі дає змогу:

- розвивати критичне історичне мислення;
- формувати емпатію до досвіду поколінь радянського періоду;
- підвищити рівень джерелознавчої грамотності;
- стимулювати активну громадянську позицію учнів, засновану на розумінні минулого.

Як зазначають сучасні українські освітні дослідники, *«компетентність у сфері історії є ключовою для формування демократичного громадянина, здатного оцінювати політичні процеси крізь призму досвіду»* [38, с. 9].

Модель формування історичної компетентності через тему «Радянське повсякденне життя» сприяє інтеграції когнітивного, ціннісного та діяльнісного аспектів історичної освіти. Вона не лише акцентує увагу на опануванні фактів, але й розвиває навички інтерпретації соціальних процесів, аналізу офіційного дискурсу та людського досвіду.

Ця модель має значний потенціал для застосування в старших класах шкіл і в позакласних історичних проектах. Вона може бути використана, наприклад, у створенні локальних архівів родинної пам'яті чи підготовці цифрових виставок. Її впровадження сприяє переходу від репродуктивного навчання до формування особистісно орієнтованого історичного мислення.

Висновки до розділу 2

Аналіз наукової літератури, навчальних програм і методичних матеріалів дозволяє дійти кількох узагальнюючих висновків стосовно особливостей організації навчального процесу з теми «Радянська повсякденність» у школі.

Перш за все, варто наголосити, що тема радянської повсякденності має значний потенціал для поглиблення історичної компетентності учнів. Вона не лише знайомить школярів із соціально-побутовим життям радянського

суспільства, але й сприяє розвитку критичного мислення, навичок аналізу й порівняння різних джерел, оцінки офіційних та альтернативних наративів минулого, а також розуміння взаємозв'язків між державною політикою та щоденним життям населення. Іншими словами, дана тема є одночасно інформаційним і методичним ресурсом, що допомагає формувати ключові компетенції XXI століття, такі як критичне мислення, інформаційна грамотність і здатність до роздумів над соціальними процесами. Окрім того, аналіз навчальних програм і підручників виявив, що тема радянської повсякденності часто подається фрагментарно, зосереджуючись переважно на державних програмах, економічних показниках і політичних подіях. Такий підхід може залишити враження абстрактності минулого, представленого через «офіційно відредаговану» призму, позбавлену справжнього людського виміру. Саме тому методична робота з цією темою потребує використання активних навчальних прийомів: аналізу архівних документів, усних історій, фотографій і плакатів, а також застосування інтерактивних технологій, зокрема рольових ігор, кейс-методу чи цифрових проєктів. Такий підхід дозволяє зробити історію більш живою і забезпечує емоційний та інтелектуальний зв'язок учнів із матеріалом.

По-третє, проведений аналіз методичних прийомів і засобів вказує на те, що найефективнішими для формування компетентностей є ті, які поєднують когнітивну, діяльнісну та емоційно-ціннісну складові. Когнітивний компонент реалізується завдяки роботі з різноманітними джерелами: статистичними даними, документами, фото- та відеоматеріалами, а також усними свідченнями очевидців. Діяльнісний аспект включає застосування активних форм навчальної діяльності, таких як рольові ігри, групові проєкти, дискусії чи завдання з елементами гейміфікації. Емоційно-ціннісна складова формується під час аналізу людських історій, зіставлення соціальних практик минулого й сучасності та рефлексії учнів над моральними й етичними питаннями.

По-четверте, побудова моделі формування історичної компетентності продемонструвала ефективність поетапного підходу, який охоплює мотиваційний етап, змістовний блок та діяльнісний блок із використанням інтерактивних методів навчання. Модель враховує різні рівні сформованості компетентності: початковий, середній та високий. Такий підхід дозволяє адаптувати процес навчання до рівня підготовки учнів і забезпечує системність та логічну послідовність у розвитку навичок аналізу джерел, критичного мислення і рефлексії над соціальним досвідом.

По-п'яте, інтеграція сучасних цифрових та мультимедійних технологій у навчальний процес помітно сприяє ефективнішому засвоєнню навчального матеріалу. Застосування віртуальних екскурсій, інтерактивних карт, архівних фотографій і відеоматеріалів, а також гейміфікація занять забезпечує учням можливість більш наочного та осмисленого сприйняття інформації. Це сприяє розвитку навичок критичного мислення та аналізу, а також порівняння історичних документів.

По-шосте, впровадження компетентнісного підходу потребує від учителя високого рівня методичної підготовки та готовності взяти на себе роль фасилітатора. Педагог виконує функцію координатора навчального процесу: організовує роботу з джерелами, модерує дискусії й створює сприятливе емоційне середовище для учнів. Етичний аспект також відіграє важливу роль. Під час роботи з травматичними матеріалами радянського періоду необхідно враховувати психологічну готовність учнів та дотримуватися принципів коректності й поваги до історичних фактів.

В результаті вивчення розділу можна констатувати, що **радянська повсякденність у шкільному курсі історії** є ефективним засобом розвитку історичної компетентності, оскільки:

1. Забезпечує інтеграцію знань, умінь і ціннісного ставлення до історичного досвіду.
2. Стимулює розвиток критичного мислення та здатності оцінювати джерела з різних перспектив.

3. Дозволяє поєднувати навчальну діяльність з рефлексією, порівнянням минулого і сучасності.

4. Сприяє формуванню емпатії та розуміння соціальних і культурних практик різних груп населення.

5. Сумісна з інтерактивними та цифровими методами навчання, що відповідає сучасним освітнім стандартам.

Таким чином, методичні засади вивчення радянської повсякденності в школі можна розглядати як цілісний педагогічний інструмент, спрямований не лише на передачу знань, але й на розвиток компетентностей, необхідних для свідомої участі у громадському та культурному житті сучасного суспільства. Впровадження цих підходів у навчальний процес дозволяє перейти від простого запам'ятовування фактів до діяльнісно-компетентнісного навчання, що відповідає запитам сучасної історичної освіти.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ У ШКОЛІ

3.1 Організація і етапи педагогічного експерименту

Метою педагогічного експерименту в межах цього дослідження було перевірити ефективність методики вивчення радянської повсякденності через позакласну діяльність. Основним елементом експерименту став позакласний захід у форматі лекції-презентації, проведений в актовій залі ліцею. Такий формат дозволив охопити ширшу аудиторію учнів, створити інтерактивну атмосферу для спілкування, а також поєднати лекційний виклад, історичні коментарі та творчі завдання в одному заході.

Метою педагогічного експерименту було перевірити ефективність позакласного формату вивчення історико-культурної теми «Радянське повсякденне життя у рамках 1960-1970-х років.» для формування історичної компетентності, розвитку пізнавального інтересу та історичної емпатії в учнів старших класів.

Завданнями експерименту визначено:

1. Визначити рівень зацікавленості старшокласників темою повсякденності радянського періоду до проведення заходу.
2. Розробити і провести позакласну лекцію-презентацію з елементами інтерактиву.
3. Здійснити оцінку впливу даної форми роботи на рівень розуміння учнями матеріалу, розвиток критичного мислення й здатність оцінювати історичні явища з позицій сучасності.

3.2. Характеристика вибірки та діагностичних методів дослідження

З метою перевірки ефективності розробленої методики вивчення радянської повсякденності в рамках позакласної діяльності було організовано педагогічний експеримент. Його метою стало виявлення динаміки рівня сформованості історичної компетентності в учнів старших класів. На цьому

етапі особливо важливим завданням було визначення характеристик вибірки учасників дослідження, а також докладний опис діагностичних методів, які використовувались для оцінювання результатів експерименту.

Дослідження здійснювалося на базі **комунального закладу ліцей КПНЛ КМР ДО**, міста Кривий Ріг у 2025 році. У педагогічному експерименті взяли участь **30 учнів 10-ІФ класу**, зокрема цей клас був взятий мною, оскільки їх профіль це історія та філософія. Вибір саме старшокласників зумовлений тим, що в цьому віці в учнів уже сформований достатній рівень історичних знань, необхідний для сприйняття складних соціокультурних тем, зокрема пов'язаних із радянським минулим, і вони здатні критично осмислювати історичну інформацію.

Учасники дослідження продемонстрували середній рівень навчальних досягнень, а також різний ступінь зацікавленості історією. Згідно з даними початкового анкетування, проведеного перед експериментом, **лише близько 20 % учнів** зазначили, що мають чітке уявлення про особливості повсякденного життя в СРСР. Решта або не проявляли інтересу до цієї теми, або мали про неї лише поверхневі знання, які здебільшого ґрунтувалися на розповідях родичів або інформації з інтернету.

Учнів не ділили на контрольну та експериментальну групи, оскільки метою дослідження було не порівняння різних методик, а оцінка впливу конкретного формату - позакласного заходу у вигляді лекції - на мотиваційний, когнітивний та емоційно-ціннісний аспекти сприйняття історії. Вибірку можна охарактеризувати як однорідну за віком і рівнем освіти, проте вона відрізнялася за початковою мотивацією до вивчення історії.

У процесі відбору учнів забезпечили дотримання принципів добровільної участі, етичності дослідження та конфіденційності отриманих даних. Перед стартом експерименту учасникам надали стислу інформацію щодо його цілей і формату реалізації.

Педагогічний експеримент проводився в актовій залі ліцею, що сприяло створенню більш невимушеної атмосфери у порівнянні зі звичайним класним

середовищем. Захід мав масовий формат із лекційно-інтерактивним підходом. Це давало можливість учням не лише слухати виступ учителя, а й активно долучатися до дискусій, висловлювати свої думки, виконувати творчі завдання, а також аналізувати фото- та відеоматеріали. Перед початком заходу викладач організував коротке вступне анкетування для визначення базового рівня знань школярів та їх ставлення до тематики. По завершенні лекції було проведено повторне опитування, яке дозволило оцінити зміни в пізнавальному інтересі учнів та їх розуміння особливостей радянської повсякденності.

Результати педагогічного експерименту фіксувалися за допомогою комплексу діагностичних методів, які органічно взаємодіяли між собою: анкетування, спостереження, тестування та аналіз усних відповідей. Додатково застосовувалися методи якісного аналізу (інтерпретація вражень учнів) та кількісного аналізу (оцінка змін через відсоткове співвідношення відповідей).

1. Анкетування

Анкетування мало дві форми: **вхідну (до початку експерименту) та вихідну (після його завершення)**. Мета першої анкети — виявити рівень попередніх знань учнів і їхнє уявлення про радянське повсякденне життя. Питання були простими, наприклад:

- *«Що вам відомо про життя звичайних людей у СРСР?»*
- *«Які джерела інформації про радянське минуле вам знайомі?»*
- *«Чи цікавить вас ця тема і чому?»*

Після проведення лекції-презентації учням було запропоновано другу анкету, що мала на меті оцінити:

1. новизну отриманої інформації;
2. ступінь розуміння теми;
3. рівень емоційного залучення;
4. загальне ставлення до форми заходу.

Аналіз результатів анкет показав, що **більше 80 % учнів** зазначили підвищення інтересу до вивчення історії через такий формат роботи, а близько **70 %** відзначили, що почали краще розуміти, «як жили люди радянської епохи поза політикою». Це свідчить про позитивний вплив позакласного заходу на емоційно-пізнавальну сферу.

2. Педагогічне спостереження

Паралельно із анкетуванням використовувалося **спостереження за поведінкою учнів під час заходу**. Воно здійснювалося за такими критеріями:

- активність у відповідях на запитання;
- зацікавлення демонстраційними матеріалами;
- готовність брати участь в обговореннях;
- реакція на відео- та фотоматеріали.

В результаті було зафіксовано, що більшість учнів виявляли **емоційну включеність** у процес сприйняття — коментували побачене, порівнювали з власним досвідом, ставили питання. Така поведінка є показником розвитку **історичної емпатії**, тобто здатності «вжитися» в контекст іншої епохи.

3. Тестування

Після заходу проводилося коротке **тестове опитування** (10 запитань), спрямоване на перевірку засвоєння основних фактів і понять, озвучених під час лекції. Наприклад:

- *«Що було характерним для житлових умов радянських родин у 1960-х рр.?»*
- *«Які види дозвілля були найпоширенішими серед радянської молоді?»*
- *«Як виглядала система шкільного навчання у СРСР?»*

За результатами тестування, більшість учнів (понад 75 %) дали правильні відповіді на 7–10 запитань, що засвідчило досить високий рівень засвоєння матеріалу після одноразового позакласного заняття.

4. Аналіз рефлексивних відповідей

На завершення учням було запропоновано дати **коротку письмову відповідь на запитання:**

«Що вас найбільше вразило або здивувало у радянському повсякденному житті?»

Цей метод дав змогу оцінити **емоційно-ціннісний компонент історичної компетентності**. Учні часто відзначали контраст між побутовими обмеженнями та активним культурним життям, виявляли співчуття до «звичайних людей того часу», цікавилися побутом своїх родичів у радянський період. Таким чином, завдяки рефлексії вдалося зафіксувати формування **особистісного ставлення до минулого**, що є одним із ключових показників історичної грамотності.

Застосовані методи, такі як анкетування, спостереження, тестування та рефлексивний аналіз, забезпечили всебічну діагностику результатів педагогічного експерименту. Кожен із цих методів доповнював інші, дозволяючи отримати повну картину - не лише оцінити рівень знань учнів, але й виявити аспекти їхньої мотивації, емоційної залученості та здатності до критичного мислення.

Вибірка учасників стала репрезентативною для категорії старшокласників, а діагностичні методи довели свою валідність і відповідність меті дослідження. Результати демонструють, що проведення позакласного заходу у форматі лекції значно сприяло не тільки глибшому засвоєнню матеріалу, але й посиленню інтересу учнів до історії.

Такий результат підтверджує ефективність даного підходу у контексті сучасної шкільної освіти. Методи діагностичного дослідження базувалися на інтегрованому застосуванні кількох способів збору інформації. Зокрема, використовувалися анкетування, спостереження, тестування та аналіз усних відповідей учнів. До цього додавалися елементи якісного аналізу - інтерпретація емоційних і когнітивних вражень, а також кількісного - підрахунок змін у відповіді учасників у відсотковому співвідношенні.

3.3. Аналіз результатів експериментальної роботи та оцінка ефективності методики з теми "Радянське повсякденне життя"

Аналіз результатів експериментальної роботи є ключовим етапом дослідження, оскільки саме він дає змогу оцінити реальний вплив запропонованої методики на розвиток історичної компетентності старшокласників. У рамках експерименту, який відбувся у форматі позакласного заходу в актовій залі ліцею, було застосовано різні діагностичні методи: анкетування, педагогічне спостереження, тестування та аналіз рефлексивних відповідей. Комплексний аналіз цих даних дозволяє визначити ефективність методики, прослідкувати динаміку змін у рівні зацікавленості учнів та оцінити глибину засвоєння навчального матеріалу.

Під час експерименту було проведено подвійне анкетування — до і після позакласної лекції. Отримані результати виявили помітні позитивні зміни у кількох аспектах: когнітивному, емоційно-ціннісному та мотиваційному. До початку заходу лише 20 % учнів змогли дати розгорнуту відповідь щодо особливостей повсякденного життя в СРСР, тобто володіли хоча б базовими фрагментарними знаннями.

Близько 45 % відзначили, що їхні знання з цього питання є поверхневими, а 35 % прямо визнали, що практично не обізнані з темою. Це свідчило про нерівномірний початковий рівень готовності до сприйняття історичного матеріалу, при цьому загальний рівень мотивації оцінювався як середній. Після лекції ситуація суттєво покращилася. 78 % учасників зазначили, що почали краще розуміти специфіку радянського побуту, а 72 % висловили зацікавленість у самостійному вивченні цієї теми. Більше половини учнів (54 %) відзначили емоційний відгук на матеріал, зокрема під час перегляду фото і відео про черги, комунальні квартири та повсякденне життя радянських родин.

Результати анкетування засвідчили зростання історичної обізнаності та підвищення інтересу до теми. Особливо важливо те, що позитивні зміни стали

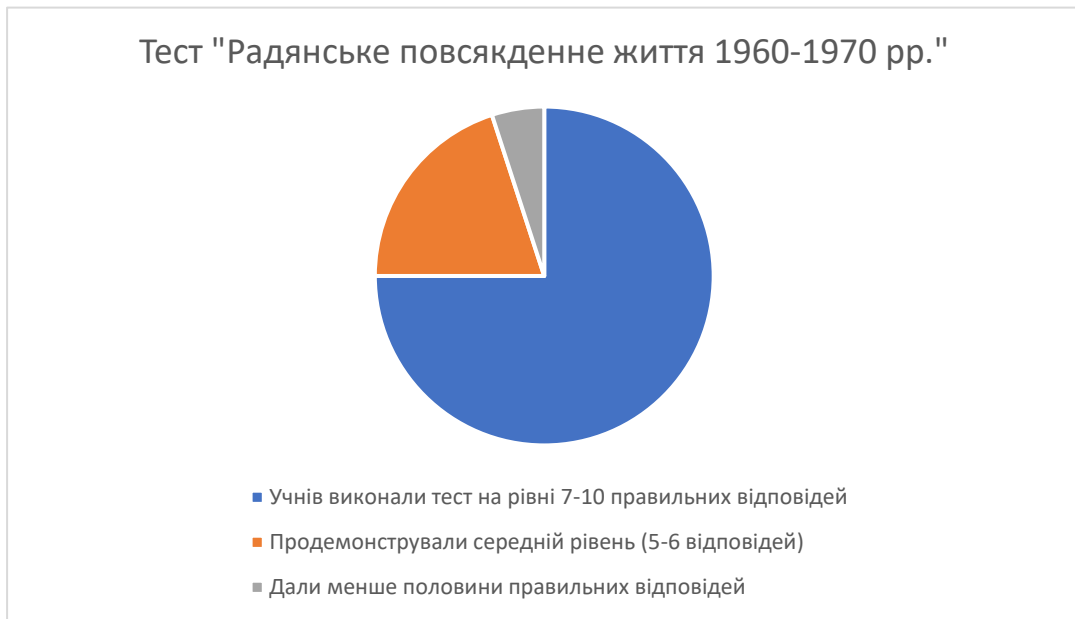
можливими завдяки участі у позакласному заході, підтверджуючи ефективність використовуваного підходу в умовах неформальної освіти.

Педагогічне спостереження, проведене під час лекції, надало можливість оцінити рівень активності учнів, їх включеність у навчальний процес та особливості поведінки. Було відзначено, що більшість учнів проявляли стійкий інтерес до матеріалу, активно задавали запитання, коментували, а також брали участь у міні-дискусіях, обговорюючи демонстраційні матеріали. Найбільший рівень зацікавленості був помітний під час показу фотодокументів і уривків інтерв'ю з очевидцями. Учні емоційно реагували на представлену інформацію, порівнювали її із сучасними реаліями або згадували розповіді своїх бабусь і дідусів.

Така реакція свідчить про розвиток історичної емпатії, яка є важливим аспектом формування історичної компетентності. Варто відзначити, що жоден з учнів не проявив байдужості - не зафіксовано випадків відволікання чи небажання слухати. Це свідчить про те, що формат позакласної лекції - масової, інтерактивної, з використанням мультимедійних матеріалів - виявився ефективним для залучення старшокласників до активного навчання.

Проведене тестування після позакласного заходу дозволило об'єктивно визначити рівень засвоєння матеріалу. Тест містив 10 запитань, які спрямовувалися на оцінку знання основних тем: житлові умови в СРСР, система освіти, особливості трудового життя, дозвілля, повсякденні обмеження, а також значення комунальної культури й принципів колективізму.

Результати тестування є наступними [Додаток Б]:

Ці результати свідчать про те, що інформація була засвоєна доволі ефективно. Особливу увагу варто звернути на те, що тестування здійснювалося одразу після лекції, що дозволяє оцінити не тільки рівень засвоєння матеріалу, але й якість його викладення, доступність і відповідність віковим потребам учнів.

Факт, що найбільше помилок припадало на запитання, пов'язані з економічними аспектами радянського життя, такими як принципи дефіциту та розподільчої системи, може свідчити про недостатню попередню підготовку учнів або ж про складність певних понять. Водночас варто відзначити, що учні добре освоїли соціокультурні складові побуту, серед яких дозвілля, традиції, повсякденні практики та шкільне життя.

Одним із ключових аспектів педагогічного експерименту став аналіз рефлексивних відповідей учнів, наданих після заходу. Ці відповіді демонструють не лише рівень знань, але й емоційне сприйняття, зацікавленість, розвиток критичного мислення та вміння здійснювати самостійні інтерпретації.

Найчастіше зустрічалися такі рефлексивні судження:

- здивування через побутові труднощі радянських родин (черги, «дні завозу», спільні кухні);

- співчуття людям, які жили в умовах контролю та обмеженої свободи;
- інтерес до ролі молоді в радянському суспільстві;
- бажання запитати у своїх родичів про їхній досвід.

Особливо примітними були відповіді, в яких учні зазначали, що досвід радянського минулого допоміг їм глибше усвідомити різницю між сучасними умовами життя і тими, в яких жили попередні покоління. Це свідчить про формування ціннісно-орієнтаційного аспекту історичної компетентності.

Рефлексивні висловлювання також продемонстрували, що учні залишилися мотивованими до подальшого поглиблення теми, зокрема через виконання проєктних завдань, участь у шкільних гуртках та дослідження історії своєї родини.

На основі порівняльного аналізу даних можна стверджувати, що запропонована методика вивчення радянської повсякденності у формі позакласного заходу є ефективною. Її ефективність підтверджується:

1. **Зростанням рівня історичної компетентності**, яке зафіксовано за результатами тестування та анкетування.
2. **Підвищенням навчальної мотивації**, про що свідчить бажання учнів дізнатися більше.
3. **Емоційною включеністю учнів**, поміченою під час педагогічного спостереження.
4. **Розвитком критичного мислення**, що проявилось у рефлексивних відповідях учнів.
5. **Високим рівнем доступності матеріалу**, підтвердженим успішними тестовими результатами.

Ефективність методики також пояснюється використанням мультимедійних матеріалів, прикладів усної історії, живих рефлексій очевидців - саме ці елементи найбільше впливали на учнів, згідно з результатами спостереження.

Таким чином, педагогічний експеримент довів, що позакласна форма роботи може бути не менш результативною, ніж традиційний урок, а подекуди - навіть більш ефективною у формуванні емоційно-ціннісних та когнітивних компонентів історичної грамотності.

3.4. Методичні рекомендації для вчителів історії щодо вивчення радянської повсякденності

Вивчення радянської повсякденності в шкільному курсі історії України є важливою складовою, що сприяє формуванню у школярів здатності цілісно сприймати минуле та розуміти зв'язки між політичними процесами і життям звичайних людей. Розгляд цієї тематики дозволяє поглибити історичну обізнаність, розвивати критичне мислення, сформувати історичну емпатію, а також дає змогу активно використовувати інтерактивні та дослідницькі підходи до навчання. У цьому розділі представлено методичні рекомендації для вдосконалення викладання теми «Радянське повсякденне життя» у старшій школі.

Учні 10-11 класів мають достатній рівень розвитку абстрактного мислення, здатні до узагальнення історичних явищ, порівняння та критичного осмислення інформації. Тому під час вивчення радянської повсякденності слід орієнтуватися на:

- застосування проблемно-пошукових завдань, які дозволяють учням самостійно знаходити причинно-наслідкові зв'язки між повсякденними практиками та системою політичних і економічних відносин у СРСР;
- залучення емоційної складової, яка допомагає сформувати історичну емпатію (відео, спогади очевидців, усна історія);
- розвиток уміння інтерпретувати джерела, зокрема візуальні, статистичні та побутові.

Уроки та позакласні заходи з теми варто будувати так, щоб учні не лише отримували інформацію, але й мали змогу оцінювати її з різних позицій - сучасника, дослідника, очевидця.

Повсякденність - це міждисциплінарне поняття, яке інтегрує історію, культурологію, соціологію, етнологію й навіть психологію. Відповідно, і методика викладання повинна виходити за межі суто політичної історії. Рекомендується активно використовувати:

- культурологічні підходи: аналіз традицій, обрядів, сімейних цінностей, моди, харчової культури, дозвілля;
- соціологічні спостереження: структуру радянської сім'ї, моделі поведінки, гендерні ролі, соціальні очікування й норми;
- економічний контекст: дефіцит, розподільчі системи, споживацьке середовище;
- психологічні аспекти: вплив пропаганди, колективізму, тотального контролю на особистість.

Такий комплексний підхід дозволяє сформувати в учнів цілісне уявлення про життя пересічної людини в умовах радянської системи.

Для вивчення радянського повсякденного життя важливо залучати не лише підручники, але й масштабніший спектр матеріалів. Рекомендується застосовувати такі групи джерел:

- Писемні джерела: спогади, інтерв'ю, листи, уривки зі щоденників, публіцистичні матеріали, урядові постанови.
- Візуальні джерела: фотографії, плакати, уривки кіножурналів, фрагменти фільмів, інфографіка.
- Матеріальні джерела: предмети побуту (посуд, книги, іграшки, техніка), копії документів, шкільне приладдя радянського часу.
- Цифрові джерела: інтерактивні музеї, онлайн-експозиції, мультимедійні архіви.

Робота зі значною кількістю різномірних джерел сприяє формуванню навичок дослідження та інтерпретації інформації, що є важливою частиною компетентнісного підходу в історичній освіті.

Рекомендації щодо проведення уроків та позакласних заходів

Для ефективного вивчення радянської повсякденності можна застосовувати різні форми організації навчального процесу.

Тематичний урок-діалог

Урок можна побудувати у форматі діалогу, де учні обговорюють конкретні ситуації з життя радянських громадян. Наприклад:

- «Ранок у звичайній радянській родині: що в ньому типового?»
- «Як виглядав навчальний день у радянській школі?»
- «Радянське дозвілля: що робили люди після роботи?»

Учні можуть порівнювати власний досвід зі спогадами очевидців, що сприятиме розвитку критичного мислення.

Урок-дослідження

Учні можуть працювати в малих групах, досліджуючи конкретні мікротеми:

радянська мода;

- транспорт;
- харчування;
- культура черг;
- роль комсомолу;
- радянське свято як форма пропаганди.

Кожна група презентує результати дослідження у формі міні-проекту. Це активізує пізнавальну діяльність і розвиває навички командної роботи.

Позакласний захід (лекція, круглий стіл, тематичний вечір)

Позакласні заходи дозволяють вийти за межі традиційного уроку. Наприклад, можна провести:

- лекцію про повсякденне життя 1960–1970-х років;
- зустріч із очевидцями - людьми, які жили у СРСР;
- кіноперегляд фільму або уривків із подальшим обговоренням.

Як показав проведений у рамках експерименту позакласний захід у актовій залі ліцею, така форма роботи дає змогу охопити широку аудиторію, поєднати навчальний процес із емоційною взаємодією та залучити учнів до активного обговорення історичних проблем.

Застосування інтерактивних технологій

Інтерактивні технології навчання є ефективним інструментом розвитку історичної компетентності школярів. У контексті вивчення радянської повсякденності варто використовувати такі методи:

Метод «Історичне фото»

Учням пропонується історичне фото із зображенням побутових або соціальних сцен радянського життя. Завдання - описати його, припустити рік або період, визначити характерні ознаки епохи.

Метод «Рольова реконструкція»

Учні «переносяться» у певну ситуацію радянської доби:

- «Черга за продуктами»
- «Шкільний комсомольський збір»
- «Сімейна вечеря в комунальній квартирі»

Рольова гра допомагає зрозуміти соціальні моделі поведінки й повсякденні практики.

Використання сучасних цифрових інструментів

Цифрові технології значно розширюють можливості викладання історії.

У темі радянської повсякденності доцільно застосовувати:

- онлайн-карти (наприклад, мапи радянських промислових районів, типових житлових масивів);
- віртуальні тури музеями (Музей шістдесятництва, Музей тоталітарних режимів тощо);
- інтерактивні презентації (з використанням Canva, Prezi);
- цифрові архіви (фотоколекції, радіозаписи, відеохроніки);
- квізи та тести (Kahoot!, Quizizz).

Це підвищує динамізм навчального процесу та дає змогу викладачеві врахувати візуальні та аудіальні особливості сприйняття інформації учнями.

Формування критичного мислення через роботу з джерелами

Одним із важливих завдань учителя є розвиток уміння критично осмислювати суперечливі історичні явища. У темі радянської повсякденності варто звернути увагу на такі аспекти:

амбівалентність радянського життя (поєднання позитивних і негативних сторін);

- роль пропаганди у формуванні масової свідомості;
- контраст між офіційним дискурсом і реальним повсякденним життям;
- різницю між міським та сільським побутом.

Пропонуючи учням аналізувати джерела, потрібно наголошувати на тому, що повсякденність — це не лише «дрібниці життя», а й показник соціальних тенденцій, рівня свободи, культурних норм.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження практичного аспекту вивчення радянської повсякденності у сучасній шкільній історичній освіті, зокрема розробка, організація та апробація позакласного заходу у форматі лекції-дискусії, що відбувся в актовій залі ліцею, дозволило зробити низку важливих висновків. Вони підтверджують актуальність цієї тематики та ефективність запропонованої методики. У рамках педагогічного експерименту метою було не лише перевірити рівень сформованості окремих елементів історичної компетентності учнів, але й оцінити здатність старшокласників аналізувати радянську повсякденність як унікальний соціокультурний феномен минулого, використовуючи джерела різних типів і застосовуючи навички критичного мислення.

По-перше, результати експерименту продемонстрували, що тема радянського повсякденного життя має високу актуальність для учнів старших класів. Школярі проявили щирий інтерес до таких аспектів, як щоденні практики громадян СРСР, феномен дефіциту, вплив ідеології на побут, а також неформальні способи виживання та адаптації до системи. Особливу увагу привернули матеріальні й візуальні джерела, зокрема афіші, фотографії та уривки з мемуарів. Вони сприяли переходу дискусії від абстрактного опису до конкретних історичних образів. Такий підхід відповідає сучасним дослідженням у педагогічній психології, які свідчать про те, що візуалізація є одним із ефективніших інструментів для формування смислових асоціацій та розвитку історичного мислення у підлітків.

По-друге, формат заходу, обраний у вигляді лекції-дискусії у великій актовій залі, виявився ефективним, оскільки дозволив залучити до участі кілька паралелей учнів одночасно. Завдяки інтерактивним елементам, таким як міні-опитування, обговорення у форматі "питання-відповідь" та робота з репліками експонатів, вдалося забезпечити активну участь аудиторії у процесі. Особливе значення мала попередня підготовка: учні ознайомилися з ключовими аспектами теми, мали можливість сформулювати свої питання, що

позитивно вплинуло на рівень їхньої мотивації та відповідальності за кінцевий результат.

По-третє, аналіз динаміки результатів вхідної та вихідної діагностики показав позитивні зрушення у розвитку історичної компетентності, насамперед у таких складниках:

- уміння працювати з історичними джерелами, порівнювати й критично оцінювати інформацію;
- здатність встановлювати зв'язки між повсякденними практиками та соціально-політичними умовами епохи;
- уміння формулювати власні аргументовані судження щодо явищ радянської доби;
- розвиток емпатійного розуміння досвіду людей минулого.

Після проведення заходу стало очевидним, що навіть учні з поверхневими знаннями про радянський період зуміли більш точно визначити ключові особливості повсякденного життя того часу, а також виділити аспекти офіційної та неофіційної (прихованої) реальності в межах системи. Процес сприяв їхньому глибшому розумінню складної історичної дійсності. Важливим висновком також є здатність методики формувати у старшокласників критичний погляд на ідеологічні наративи. Це відбувалося не через призму оцінювання минулого як "хорошого" чи "поганого", а шляхом аналізу механізмів функціонування тоталітарної реальності. Дискусії допомогли учням зрозуміти, що повсякденність радянського періоду була не однорідною: поряд із жорстким контролем, регламентацією та викривленням комунікацій розвивалися зони приватності, творчості та альтернативних життєвих стратегій.

Така багатовимірність, а також відсутність однозначних оцінок, розпалювали інтелектуальну зацікавленість учнів і стимулювали розвиток навичок інтерпретації складних історичних явищ. Разом із позитивними моментами було виявлено й певні труднощі. Зокрема, частина учнів

демонструвала обмежене розуміння контексту радянської епохи, що утруднювало глибше сприйняття окремих аспектів повсякденного життя, таких як система черг, феномен "блату", дефіцит товарів чи контроль за приватною перепискою. Це підкреслило необхідність поступового і повторюваного вивчення тем радянської історії в шкільній програмі, повертаючись до них на різних етапах навчання з більш детальним змістовим розглядом.

Також стало ясно, що учням потрібно більше часу для роботи з джерелами складного характеру, такими як архівні документи чи статистичні матеріали. Водночас робота із наративними джерелами, зокрема мемуарами чи усною історією, показала високий рівень ефективності, сприяючи кращому осмисленню подій і явищ.

За підсумками проведеного експерименту було визначено низку умов, які сприяють максимальній ефективності вивчення теми:

1. **Комплексність подання матеріалу** - поєднання наукових фактів із джерельною базою, візуальними матеріалами та інтерпретацією конкретних життєвих ситуацій.
2. **Опора на міждисциплінарний підхід** - включення культурологічних, соціологічних, психологічних аспектів.
3. **Інтерактивність навчання** - активна участь учнів, використання запитань відкритого типу, створення умов для дискусії.
4. **Емоційно-ціннісний компонент** - орієнтація не лише на знання, а й на особисте ставлення, здатність співпереживати досвіду людей минулого.
5. **Створення "ефекту занурення"** - робота з автентичними матеріалами, використання музики, відео, предметів-реплік, що дозволяє учням «відчути» атмосферу епохи.

Особливу увагу варто приділити тому, що позакласна форма навчання виявилася доволі ефективною з точки зору емоційного впливу. Відсутність формального оцінювання дала учням можливість брати участь у дискусіях

більш вільно, без остраху висловлювати власні погляди. У процесі рефлексії після заходу старшокласники наголосили, що тема радянського повсякденного життя допомагає краще зрозуміти сучасність, адже значна частина соціальних явищ - таких як черги, бюрократія або різні форми неформальних практик - бере початок у радянському періоді.

Експеримент показав, що вивчення радянського повсякдення у шкільній програмі історії має великий потенціал для розвитку в учнів історичної компетенції, критичного мислення та громадянської свідомості. Запропонована методика продемонструвала свою ефективність у форматі позакласної роботи й може бути успішно адаптована до проведення уроків історії, факультативів або інших форм проектної діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що тема повсякденного життя радянського суспільства є ключовою складовою історичної освіти, сприяє не лише формуванню особистих і ціннісних поглядів на минуле, але й допомагає осмислити сучасні суспільні процеси критично. Результати дослідження дозволяють рекомендувати розширення практики інтерактивного підходу до вивчення повсякдення та розробку гнучких методик, які стимулюють активну участь учнів у історико-пізнавальній роботі.

ВИСНОВКИ

Дослідження з теми «Вивчення радянської повсякденності 1960–1970-х років у шкільній історичній освіті» дозволило детально проаналізувати теоретичні, методичні та практичні аспекти інтеграції цього феномена в освітній процес. У ході роботи було виявлено, що радянська повсякденність як історико-культурний феномен створює широкі можливості для розвитку ключових компонентів історичної компетентності учнів, таких як критичне мислення, здатність працювати з джерелами, а також вміння співвідносити особистий досвід людей минулого із загальнішими соціально-політичними процесами.

На теоретичному рівні дослідження показало, що поняття «повсякденність» у сучасній історичній науці має міждисциплінарний характер і поєднує різні сфери знань – історію, культурологію, соціологію та антропологію. Цей феномен охоплює як матеріальні аспекти щоденного життя (побут, умови проживання, харчування, споживчі практики), так і нематеріальні складові (ментальні установки, соціальні взаємодії, неформальні правила), які формували структуру існування людей у радянському суспільстві. Особливо важливим є те, що дослідження повсякденності допомагає розкрити приховані механізми адаптації й виживання, які часто залишалися поза увагою офіційної документації та ідеологічних джерел. Вивчення цього феномена є ключовим елементом сучасної історичної освіти.

Історіографічний аналіз свідчить про активне дослідження теми радянського повсякденного життя як українськими, так і зарубіжними істориками. Однак питання адаптації цих досліджень для шкільної історичної освіти залишається недостатньо опрацьованим. Більшість робіт зосереджені на соціокультурних аспектах, тоді як їх дидактичне переосмислення залишається на периферії наукових дискусій. У цьому контексті дослідження набуває особливої актуальності завдяки спробі подолати цей розрив та

розробити методичну модель для інтеграції теми в навчальний процес старшої школи.

Одним із ключових аспектів цього дослідження стало виявлення того, що сучасні навчальні програми з історії України для 10–11 класів включають елементи вивчення радянської доби, однак тема повсякденного життя подається або вибірково, або висвітлюється лише через окремі приклади без належного аналітичного підґрунтя. Основна увага підручників зосереджується на політичних процесах періоду відлиги та застою, залишаючи соціальний аспект, особливо мікроісторію та приватний досвід людей, менш розкритими.

Разом із тим результати аналізу продемонстрували, що учні краще засвоюють теми, які показують "живу" сторону історії. Особливу зацікавленість викликають матеріали, засновані на роботі з архівними фотографіями, усними спогадами, уривками мемуарів, картами дефіциту, прикладами неформальної поведінки та іншими джерелами, що близькі до повсякденного людського досвіду. Саме такі підходи сприяють формуванню історичної емпатії та кращому розумінню складної багатовимірності радянського суспільства.

Створена нами модель формування історичної компетентності через вивчення теми повсякденного життя в СРСР була успішно протестована під час педагогічного експерименту. Він проходив у форматі позакласного лекційно-дискусійного заходу в актовій залі ліцею. Результати дослідження засвідчили низку позитивних ефектів.

По-перше, інтерес учнів до теми виявився стабільно високим, особливо завдяки поєднанню інформаційно насиченого лекційного компонента з інтерактивними прийомами: запитаннями до залу, роботою з історичними матеріалами, обговоренням у формі міні-дискусій та мікроопитувань. Формат актової зали, з її простором і можливістю мультимедійної підтримки, дозволив створити ефект “занурення у минуле”.

По-друге, порівняльний аналіз результатів вхідної та вихідної діагностики показав істотне підвищення рівня сформованості окремих історичних компетентностей:

- уміння аналізувати джерела;
- здатності порівнювати факти та явища;
- уміння інтерпретувати повсякденні практики в контексті тоталітарного суспільства;
- здатності формулювати власні судження на основі різних типів інформації.

Особливо важливою є зміна в ставленні учнів до радянського минулого. Якщо на початковому етапі частина старшокласників сприймала 1960–1970-ті роки переважно крізь призму стереотипних уявлень, то після експерименту їхні відповіді стали глибшими, багатовимірними, заснованими на усвідомленні різниці між офіційним та неофіційним дискурсами. Це підтверджує, що методика сприяє розвитку критичного історичного мислення.

Учні почали помічати паралелі між радянською буденністю і сучасним життям, зокрема у взаємовідносинах влади та суспільства, ролі неформальних практик і побутових звичок. Це свідчить про їхню здатність усвідомлювати неперервність історичних процесів та розуміти, як минуле впливає на сьогоденні реалії. Окрім цього, практичний етап дослідження виявив і певні труднощі. Учням часто бракувало знань про політичні та соціально-економічні реалії 1960–1970-х років, що інколи створювало проблеми в розумінні й інтерпретації історичних джерел. Це підкреслює необхідність більш структурованого підходу до викладання радянської історії, а також регулярного акцентування уваги на соціальному та культурному аспектах історії протягом усього навчального курсу, а не лише в межах окремих тем.

У практичній частині також було доведено, що вчителю необхідно поєднувати різні методи й засоби, зокрема:

- інтерактивні лекції;
- роботу з джерелами мікроісторії;
- проєктні завдання;
- аналіз візуальних матеріалів;
- дискусійні формати;
- моделювання ситуацій минулого.

Саме така багатоманітність методичних прийомів дозволяє забезпечити глибше й цілісніше сприйняття історичної реальності.

Окремою складовою роботи стало створення методичних рекомендацій, спрямованих на допомогу вчителям історії у впровадженні теми “Радянська повсякденність” у навчальний процес. Ці рекомендації передбачають:

- цілісний підхід до добору матеріалу;
- орієнтацію на компетентнісну модель навчання;
- обов’язкове використання джерел різних типів;
- інтеграцію міждисциплінарних знань;
- створення умов для діалогу, а не монологічного подання інформації;
- врахування вікових особливостей учнів старшої школи;
- організацію позакласних форм роботи, які підсилюють зміст уроків.

Систематизувавши результати дослідження, можна дійти висновку, що використання теми радянської повсякденності у шкільній історичній освіті є не лише актуальним, а й перспективним напрямом модернізації навчального процесу. Воно дозволяє:

1. розвивати критичне мислення, оскільки учні аналізують суперечливі джерела та різні інтерпретації минулого;
2. формувати історичну емпатію, що сприяє розвитку гуманістичних цінностей;

3. показувати історію “знизу”, тобто через досвід звичайних людей, а не лише через призму політичних структур;
4. поглиблювати розуміння тоталітарних систем, їхнього впливу на приватне та публічне життя;
5. актуалізувати зв’язок минулого із сучасністю, допомагаючи учням критично оцінювати сучасні суспільні явища.

Таким чином, поставлена в роботі мета — теоретично обґрунтувати та практично перевірити методику вивчення радянської повсякденності 1960–1970-х років у школі — була досягнута. У ході дослідження підтверджено, що вивчення повсякденного життя радянської доби є важливим, змістовно насиченим і методично продуктивним компонентом навчання історії, який здатен значно підвищити рівень залученості та пізнавальної активності учнів, сприяючи формуванню в них стійкого інтересу до минулого та навичок опрацювання історичної інформації.

Загалом отримані результати можуть бути використані як у межах уроків історії України, так і у позакласній та проєктній діяльності, а запропонована методика може слугувати підґрунтям для подальших науково-методичних розробок, що розкривають потенціал мікроісторичних та культурологічних підходів у шкільній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Людтке А. Історія повсякденного життя: реконструкція історичного досвіду та способів життя.. Принстон, Нью-Джерсі : Princeton University Press, 1995. 318 с. ISBN BN-13 9780691008929.
2. Анісімова І., Рамазанова Ф. Освітній та виховний потенціал історії повсякденності як компонента історичної освіти. Вісник Карагандинського університету – Караганда, Казахстан, 2023. Т. 2 : Серія “Історія. Філософія». С. 38–50.
3. Кобозєва З. М. «“Повсякденні практики” в “історії повсякденного життя”: як працює метод». *Вісник Самарського університету*. 2021. Т. 27, вип. 1 : Історія. С. 112.
4. Берк П. Історія як пам’ять: соціальна пам’ять і повсякденність. *Пам’яті*. 2018. Т. 13. С. 122–140.
5. Годованська О. «Соціальна інженерія радянського дозвілля: на основі усної історії». *EtnoAntropologia*. 2023. Т. 8. С. 123–134.
6. Колястрок О. Локальні студії радянського повсякдення: досвід, уроки, виклики. *Серія «Історія» (Вінецький Державний Педагогічний Університет)*. 2024. Т. 47. С. 135–141. ISSN 24112143.
7. Колястрок О. «Радянські політичні ритуали та щоденні практики». *Наукові праці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2020. Т. 34. С. 69–74. ISSN 27092453.
8. Гуменюк О. «Соціальний портрет радянської родини». *Емінак: Науковий щоквартальник*. 2021. Т. 2, вип. 34. С. 229–237. ISSN 27080226.
9. Смолій В. А. З Історії повсякденного життя в Україні. 1-е вид. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с. ISBN 97696602-6491-5.
10. Шауренко А. Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик. *Наукові праці історичного факультету*

- Запорізького національного університету. Запоріжжя, Україна, 2017. вип. 49. С. 199–202. ISSN 24153427.*
11. Коляструг О. «Візуальні документи як особливі / джерела історії повсякденності». *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, Україна, 2008. вип. 14. С. 259–264. ISSN 25187805.
 12. Абдрахманова К. К. Історія повсякденної життя селянства Казахстану у повоєнне десятиліття: історіографічний аспект. *Вісник Карагандинського університету*. 2020. вип. 99. С. 7–20. («Історія. Філософія» ; т. 3). URL: <https://doi.org/10.31489/2020HPh3/7-20>.
 13. Аймахов Е. Н. «Вивчення “історії повсякденного життя” в сучасній російській історіографії». *Вісник Карагандинського університету*. Караганда, Казахстан, 2017. С. 30. (Серія “Історія. Філософія” ; т. 86–2). ISSN 26635100.
 14. *Науково-технічна освіта: очікування та досвід. Матеріали 6-го Міжнародного Балтійського симпозіуму з науково-технічної освіти (BalticSTE2025), Шіяулі, Литва, 16 черв. 2025. Šiauliai, Lithuania : Scientia Socialis Ltd., 2025. ISBN 97860996384-7-8. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED673688.pdf> (Дата звернення 24.11.2025).*
 15. Малієнко Ю. Б. Візуальна компетентність як концепція в громадянській та історичній освіті. *Проблеми сучасного підручника*. Київ, Україна, 2024. вип. 33. С. 153–161. ISSN 24111309. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744522> (Дата звернення 20.10.2025).
 16. Гартманн У., Хассельхорн М., Маркус. LID 2008. *HPT Manuskript*. Німеччина, 2008. С. 3–4. URL: https://files.pedocs.de/volltexte/2016/11637/pdf/Hartmann_Hasselhorn_HPT_manuskript_LID_2008.pdf (Дата звернення 09.08.2025).
 17. RFCDC and history teaching. *History Education — Council of Europe. RFCDC and history teaching*. URL:

- https://www.coe.int/en/web/history-education/rfcdc-and-history-teaching?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.10.2025).
18. Наталія П. Розвиток історичної свідомості на уроках історії: розкриття тонкощів творення сенсу учнями за допомогою знайденої поезії. *Журнал досліджень історичної освіти*. 2021. Т. 18, вип. 2. С. 224–246. ISSN 26319713.
 19. Повсякденна історія Радянської України: навчальна програма курсу. *Reesources. Rethinking Eastn Europe. Syllabi*. 31.10.2024. URL: https://edu.lvivcenter.org/en/syllabuses/everyday-history-soviet-ukraine/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.09.2025).
 20. Лаврут О. Школа в УРСР у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х років. *Емінак: Науковий щоквартальний журнал*. Миколаїв, Україна, 2021. Т. 4, вип. 36. С. 171–182. ISSN 27080226.
 21. Кравченко В. Україна стикається зі своїм радянським минулим: історія проти політики проти пам'яті. *Масова диктатура та пам'ять як вічно присутнє минуле : масова диктатура у хх столітті* / Л. Джі-Хюн, Б. Вокер, П. Ламберт. Лондон : Palgrave Macmillan, 2014. С. 87–119. ISBN 9781349-45031-2.
 22. Історія України. Всесвітня історія. Навчальна програма для 10–11 класів. : Нормативний документ / навчальна програма, затверджена Міністерством освіти і науки України. від 03.08.2022, № 689 : станом на 03.08.2022. *HREC PRESS (за погодженням з МОН)*. 2022. 03 серп. С. 260. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.08.2025).
 23. Коростеліна К. Війна підручників: Історична освіта в Росії та Україні. *Комуністичні та посткомуністичні дослідження*. 2010. Т. 43, вип. 2. С. 129–137. ISSN 18736920.

24. Олександр У. Історія України ХХ ст. В шкільних підручниках Німеччини. *Ukrainian institute. Історія України ХХ століття у підручниках європейських країн*. 20.05.2022. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/germany_20th-century-history-of-ukraine-in-school-textbooks_ua.pdf (дата звернення: 20.06.2025).
25. Костюк І. Історія України ХХ століття у шкільних підручниках Великої Британії. *Ukrainian institute. Історія України ХХ століття у підручниках європейських країн*. 22.04.2022. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/uk_20th-century-history-of-ukraine-in-school-textbooks_ua.pdf (дата звернення: 18.07.2025).
26. Викладання історії онлайн: найкращі практики. *American Historical Association (АНА). Методи навчання*. 25.05.2022. URL: https://www.historians.org/resource/teaching-history-online-best-practices/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.06.2025).
27. Валлах А., Калкінс С. 7 стратегій для підвищення зацікавленості учнів до уроків історії. *Edutopia. For the Classroom*. 23.03.2023. URL: https://www.edutopia.org/article/captivate-students-history-class/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.07.2025).
28. Ремольєр І., Ребольо К., Фернандес-мояно Д. А. Навчання історії з використанням віртуальної та доповненої реальності. *Computers*. Базель, Швейцарія, 2021. Т. 10, вип. 11. С. 146. URL: <https://doi.org/10.3390/computers10110146>.
29. Руслан Ш., Володимир Н., Оксана К. Можливості використання інформаційних технологій в освітньому процесі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, Україна, 2023. Т. 2, вип. 53. С. 156–160. («Педагогіка. Соціальна робота»). ISSN 25240609.
30. Бондарук І. П. Методичні умови розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Київ, Україна, 2008. Т. 1, вип. 49. С. 113–118. ISSN 26632772.

31. Королько А., Олександр П. Використання інструментів гейміфікації у позашкільній історичній освіті. *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дніпро, Україна, 2023. Т. 2, вип. 210. С. 98–104. ISSN 26170825.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рівні сформованості компетентності

Рівень	Характеристика прояву	Типові форми діяльності
Початковий	Учень відтворює основні факти про радянський період, розрізняє «державне» та «особисте».	Відповіді на запитання, тестові завдання, робота з короткими уривками.
Середній	Учень пояснює соціальні контексти, співвідносить офіційні джерела і спогади очевидців.	Міні-дослідження, аналіз джерел у парах, участь у дебатах.

Високий	Учень аргументовано оцінює явища повсякденності, формулює власну позицію щодо історичного досвіду.	Проектна діяльність, публічні презентації, творчі рефлексії.
---------	--	--

Додаток Б

*Графік, відповідний до практичної частини що до проходження тесту
учнями*

